

ՄԱՍԵԱՅ ԱՂԱԿԵՐ

W. LAIFE. D.

L. DUJARDIN. S.

ԱԻԵՏԱԲԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

հրատարակեալ ազգասեր սատարութեամբ

ՊԱՐՈՆ ԵՎՈՒԱՐԴՅԱՅ ՌՍՓԱՅԵԼԻ ԳԱՐԱՄԵԱՆ

Ա. ՏԱՐԻ. — ՅՈՒՂԻՍ, 1855. — ԹԻԻ Է.

Ի ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Տ. ԱՐԱՄԵԱՆ
 Ի Փողոցն Սեն-Միքիլիս, Թ. 38.

Գործակալք

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ
 ԱԻԵՏԻՍ ԱԳԱՅ ՊԵՐՊԵՌԵԱՆ.

ԶՄԻՒՆԵՒՄ
 ԳՈՒԿԱՍ ԱԳԱՅ ՊԱՂԱՋԱՐԵԱՆ.

ԱԳԵՐՍԱՆԴԻՍ
 ԳԱԶԱՐՈՍ ԱԳԱՅ ՏԵՐ-ԳՈՍՊԱՐԵԱՆ.
 ԵԱՇ ՄՈՂՏԱԻՌՈՅ
 ԲԱՄԻՆԱՐ ՅԱԿՈՐ ԱԳԱՅ ՊԵՅԵՂԵԱՆ.

ՄԱՍԵԱՅԱՂԱԿԻ

ԱՒԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՊԱՐՈՆ ԳԵՌԳ ԱԽՎԵՐԵԱՆ . — ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԴԿԱԿԱՆ ԵՐԳԻ ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱ ԲԱՆԱՍՏԵՂՅԻՆ :

Ռուսաստանի ուսումնասեր հայկազն երիտասարդաց գրաւոր աշխատութիւնները քիչ ճանցուած են Տաճկաստանի Հայոց . ասոր պատճառը երբէ մէկ կողմանէ երկրին նեղաւորութիւնն է, ուրիշ կողմանէ ալ անշուշտ անոնցմէ ոմանց գրած գրաբառին քիչ շատ անտփոր երեւնալը Պօլսեցւոց, մանաւանդ անոնց աշխարհարաւին խորր ու դժուարիմաց գալը պիտի ըլլայ : Ապա քեոջ, Էմինեան Պարոն Մկրտչին, Նազարեանց Ստեփանոս վարժապետին, Ախվերդեան Պարոն Գեորգին եւ ուրիշ քանի մը պատուաւոր եւ բանիրուն անձանց գրուածքներն ու ազգասիրական իմաստները իրացընէ արժանի են մասնաւոր մտադրութեան . մեծ պատիւ են ոչ միայն իրենց՝ այլեւ Լազարեան ճեմարանին, որոյ ատենով աշակերտ գտնուեր են, եւ մեր ազգին՝ որ այն կողմերը եւրոպական կրթութեան օգուտները

քաղելու միջոցներէն զուրկ չէ եղած բոլորովին : Մենք այս անգամ Պարոն Գեորգ Ախվերդեան Տփլիսեցի հայկազն բժշկին մէկ աշխատասիրութիւնը յիշատակենք հոս, որ է առաջին հատոր Հաւաքման ազգային ռամկական երգոց, տպագրեալ ի Մոսքուա յամի 1852 : Այս հատորիս բովանդակածը Յարութիւն Սայեար-Նովա անունով բանաստեղծին երգերն են՝ Տփլիսու Հայոց լեզուովը շարադրուած : Պարոն Ախվերդեանը այն երգերը, որ քառասունվեց հատ են, հաւաքը կարգի դրեր է, եւ ամէն մէկուն դժուարիմաց բառերուն բազմամուտ ու զեղեցիկ ծանօթութիւնները երէ է . անկեց ի գատ՝ Տփլիսու հայերենին քերականական կազմութեանը վրայ շատ պիտուական տեղեկութիւններ կուտայ բանասիրաց, եւ գրքին սկիզբը իմաստալից, վառվրուն, զեղեցիկ կարգարանութեամբ, ու իր հայրենեացը յատակ

լեզուովը գրուած յառաջարան մը կրնէ՞ մեծ մտա-
դրութեան ու գովեստի արժանի :

Այս յառաջարանը կուգէինք գրերէ ամբողջ
մէջ բերել հոս . բայց որովհետեւ ընդարձակու-
թիւնը շատկեկ է, չաւ կրնամարինք այնչափը
միայն քաղելով յիշատակել որ բաւական ըլլայ
ընթերցասիրաց հետաքրքրութիւնը շարժելու եւ
բուն գրուածքին հետամուտ ընելու զիրենք :
Լեզուին քանի մը դարձուածքը Պօլսեցոց ական-
ջին խորք ու խորշելի կրնար գալ, եւ որ մեծն է՝
անով իմաստն ալ դժուար հասկըցուիլ, ու գր-
բուածքին յարգը չճանչցուիլ . ուստի եւ յանձն
առինք մեր սովորական ռամկօրենիին վերածել
ու գրերէ բարգմանել այն յառաջարանին գլխա-
ւոր խօսքերը : Բայց որպէս զի բնագրին յատ-
կութիւններն ու տեղ տեղ գեղեցկութիւններն ալ
անձանօր ջմնան ընթերցողաց, այս անգամ ծա-
նօթութեան մէջ կրղենք բնագիրը ամբողջ . իսկ
ուրիշ ատեն զանց կրենք բնագիրն, ու միայն
նշանաւոր խօսքերը մէջ կրբերենք : — Պարոն
Սխմերդեան այսպէս կրակսի իր յառաջարանը՝ .

« Բանի մը տարի կայ որ Հայոց ազգին ժամա-
նակակից պատմութեանը համար կենդանի նիւթեր
հաւաքեր եմ կենդանի աղբիւրներէ հանած : Հա-
ւաքելու ատեն միշտ աչքիս առջևն էր այն
խնդիրն որ արդեօք ասդիս անդին օտար ազգաց
մէջ բնակող Հայերը ինչ տեսակ կենցաղավարու-
թեան տէր եղեր են . եւ որովհետեւ ամեն տեղ
դիւրաւ կրտուրին օտարաց սովորութիւնները,
երբեմն նաեւ լեզուն, արդեօք իրենց կենցաղավա-
րութեանը մէջ այնպիսի ստոյգ նշաններ ալ ու-

նին որ յայտնապէս իմացուի իրենց ազգային սե-
փականութիւնն ու շնորհքը : Այս դժուարին խնդիրը
լուծելու համար չաւ կրտեսնէի որ ոչ միայն տիրող
ազգաց բուն ազգայնութեանը տեղեկութիւն ու-
նենալ պէտք է, այլ եւ ամենէն առաջ քննելու
բանը մէկ ժողովրդեան մը խօսած լեզուն է . ու մե-
կէն ձեռք զարկի այն լեզուին որ կրխօսին Վրա-
ստանի մէջ, եւ մանաւանդ Տիֆլիս բնակող Հայե-
րը, որոնց եւ ալ քաղաքակից եմ : Այս մտքով ժող-
վեր էի հայերէն առակներ, առածներ, վիճակախա-
ղեր ու ամեն տեսակ երգ (կամ խաղ) . մանաւանդ
ազգային երգիչներու կամ գուսաններու արդիւն-
քը որ ազգը քիչ շատ պահեր է քէ աւանդութեանը
եւ քէ գրով, քէպէտ եւ գրել ու կարդալ չգիտնային
շատ վնաս քաշած է խեղճ Հայաստանը :

« Այս անպաճոյճ խաղ հանողները այնպէս սաս-
տիկ զմայլեցուցին զիս որ հաւաքած նիւթերուս
մէջէն առաջ ատոնց պտուղները կրնազորդեմ ազ-
գակցացս, եւ գիտեմ քէ կուրախանան ըրած ըն-
ծայիս ու սեր կրձգեն ազգին սիրելի բանաստեղծ-
ներուն վրայ : Ի՞նչպէս չսիրենք զանոնք որ ոչ
երբէք իրենց սերը պակաս ըրեր են . ուրախու-
թեան մէջ ուրախացեր ու տրամուրեան մէջ
սուգ մտեր են ազգին հետ, եւ ուր որ վարդապե-
տին քարոզը դաղրեր է, անոնք անդադար կրբեր
են իրենց ժողովուրդը, քէ սիրաւը շանելով, քէ
խրատով եւ քէ պարսաւելով : Միշտ ազգին մէջ
ու ազգին հետ գտնուելով, անոր պակասութիւն-
ները այնպէս հասկըցեր են որ իբր քէ իրենք ալ
նոյն մեղքերով բռնաւորուած ըլլային . սրտեր-
նուն մէջ ալ անոր զգացմունքն ունենալով, գր-

¹ Կու՞ լի մէ քանի տարի հաւաքում եմ կենդանի աղբիւրից
հանած կենդանի նիւթեր ժամանակակից Հայ ազգի պատմու-
թեան համար : Հաւաքելիս ունեի միշտ աչքի տակ խնդիրն,
քէ դեսուղեն օտար ազգերու մէջ բնակած Հայերն ինչպէս են
ձեռացրել իրանց կեանքն՝ մնալով այլազգի ազդեցութեան
տակն, ու ամեն տեղ նշտութեանը վեր առնելով նրանց սովո-
րութիւններն, երբեմն լեզուն էլ՝ յայտնում են արդեօք իրանց
կենցաղավարութեանում ենպէս բուն նշաններ, որք զոչացնում
ըլին ազգի սեփականութիւնն ու շնորհքն : Նայելով եւ դժուար-
ալոյժ խնդրուն, որն որ պահանջում է եւս տիրող ազգերու
բուն ազգայնութեանի ճիշդ տեղեկանալն, չաւ տեսնում էի որ
ամենից առաջ քննելուն՝ մէկ ժողովրդի խօսած լեզուն է, ու
ձեռաց գրելու գրի լեզուին, որով խօսում են Վրաստանում,
մանաւանդ Թիֆլիզում բնակող Հայերն, որոց ինքս էլ քաղա-
քակից եմ : Էս մտքով ժողովում էի հայերէն Առակ, Առած,
Վիճակախաղ, ու ամեն տեսակ խաղեր, մանաւանդ ազգային
երգիչներու կամ Աշուղներու պատգմներն, որն որ պահպանել
է ազգն առել պակաս քէ աւանդութեանով, քէ գրով, որոյ չ'իմա-
նային շատ զրկանք է կրել ողորմուկ Հայաստանն :

Էս անպաճոյճ խաղ հանողներն նենց են գլխին ենպէս գրաւե-
ցին սիրտս, որ հաւաքած նիւթերիցս՝ առաջ քրանց պտուղ-
ներն եմ հաղորդում ազգակիցներուս, որք՝ զիտեմ, ուրախ

կու՞ լին ընծայիս վրայ, սրտանց էլ կու՞ տիրեն ազգի սիրեկան-
ներուն : Սրանց ինչպէս չսիրենք, որ իրանք իսկի չ'են պակ-
սեցրել սերն . խրատնանում ուրախացրել ու տրամուրեան մէջ
սուգ են արել ազգի հետ . ու ինչ տեղ վարդապետն պակսեցրել
է քարոզն, սրանք անգաղբիլ քէ սիրաւը շանելով, քէ խրատով,
քէ պարսաւելով կրբել են իրանց ժողովրդին : Միշտ ազգի մէջ
ու ազգի հետ, իմանալով սրա պակասութիւններն, նենց իրանք
նոյն մեղքերով բռնած, սրտանն էլ կրելով նրա զգացմունքն՝
գուարք ու կուսած խօսքով նկարագրել են սիրու կարոզին
զրգանքն, նեան էլ զմեզու խօսելիս չ'են քաշվել անպարկեշտ
ու անգործ մարդուն նրազարմուտ հարածելուցն . ու իրանց
գլխին խալիլ Նօթար ասելով՝ անց են կացրել բոլոր կեանքն
խաղ անկում, առանդիլ են մեզ իրանց սրտի ցաւերն ու տար-
փանքն, ու վարքն ժողովրդի . եղուր էլ սրանց մէ քանի խա-
ղերից ասելի ենք նկատում ազգային հօգին ու ոճն, քան քէ
պատմագրական հաստ հաստ զրբերիցն : Էս վերջի հանգա-
մներ Աշուղներու երգերն՝ սխալով Սպեար-Նովու խաղերիցն .
սրանցից կու՞ յայտնվի մեզ՝ ազգի ձաշակն, ազգային բանաս-
տեղծներու մտաց աճումն ու օտարական ազդեցութիւնն :

Վաղուց լսում եմ օտարականներուցն ու ազգակիցներուս
նախատիւնն՝ քէ Հայերն զուրկ են պովմտական զգացմունքից,

ւարք ու կոկիկ խօսքերով նկարագրեր են սիրոյ կարողին զգուանքն ու միանգամայն չեն քաշուած համարձակ դեմ խօսելէն, անպարկեշտ ու անգուր մարդուն հրապարակաւ հալածմունք հանելէն ջվախնալով, իրենք զիրենք *ճառայ հասարակաց* անուաներ են ու բոլոր կեանքերնին անցուցեր են խաղ կանչելով, եւ իրենց սրտին ցաւերն ու տարփանքը մեզի բողեր, վարքերնին ալ ժողովրդեան աւանդեր են : Անոր համար ալ ասոնց մէկ քանիին խաղերէն աւելի կրտսենէք ազգային հողին ու ոճը, քան թէ պատմական մեծանատոր գրքերէ : Այս վերջի պարագան աւելի յորդորեց զիս որ մեր երգանաներուն երգերը հաղորդեմ ազգակցացս՝ Սայեաք-Նովայի խաղերէն սկսելով, ասոնցմով կիմանանք մեր ազգին ճաշակը, ազգային բանաստեղծից մտքին աճումն ու օտարաց ազդեցութիւնը :

« Շատ ատենէ ի վեր կըլսեմ թէ օտարականներէն եւ թէ ազգայիններէն այս նախատինքը թէ Հայերը գուրկ են բանաստեղծական զգացմունքներէ, որովհետեւ ոչ երեսելի բանաստեղծութիւն մը ունինք եւ ոչ ազգային աշխոյժ երգեր որ մեր բանաստեղծական ոգւոյն ապացոյց մը ըլլան : Այսպիսի համարձակ վճռոյ մը իմ խնչքս չհասնիր : Մինչեւ ցայսօր մէկ ազգ մըն ալ չեմ տեսած որ խաղեր ու երգեր ջուեննայ . թէ ուրախ եւ թէ տխուր վիճակի մէջ ըլլայ մէկ ազգ մը՝ միշտ կարօտ է երգի, ու մեզի համար ջենք կրնար ըսել Գերմանացի բանաստեղծին խօսքը թէ

« Չար մարդիկ ամենեւին խաղ ջուենին : »

« Հայերն որ միշտ սիրեր են լաւ ապրիլը, եւ ազ-

գային շնորհքը աճեցընելով տարածեր են մէջերնին ժամանակակից Պարսից եւ Յունաց քաղաքականութիւնը, անկարելի է որ իրենց ներանտութեան ու հարստութեան ատենները ունեցած ջրլլան բանաստեղծական քերբուածներ ու մենեական երգեր, թեպէտ եւ Ջրադեղական կրօնն իրացընէ այնչափ ջեր հրապուրեր մարդուս երեսակայութիւնը՝ ինչպէս Յունաց դիցարանութիւնը : Նոյնպէս համոզուած եմ թէ յետոյ նեղութեան ատենները Հայաստանի ազգային աշխոյժը պակսեցաւ, հետն ալ ազգին վիպասանները քիչցան . վասն զի Հայաստան իր աշխարհագրական դրիցը պատճառաւ այնպիսի դժուարակեճիւն վիճակի մը մէջ ընկած էր որ իր գաւկըները ոչ սիրտ ունէին եւ ոչ ժամանակ որ իրենց կապուած երեսակայութիւնը կարենան վառել : Բայց ազգը, բուն ազգը, միշտ ունեցեր է իր սրտին մխիթարիչը, այսինքն իր երգիչը, գուսանը, երգանանը : Ասոնք ներանտութեան ատենէն մինչեւ մեր օրերը իրարու յաջորդելով, յիշատակնին ձգեր են ազգին սիրտը, ազգն ալ այնչափ երախտագետ եղեր է անոնց՝ որջափ որ յիշողութիւնը բոլլ տուեր է իրեն, եւ նոր երգանանին սիրոյն համար մոռցեր է իր հին սիրատարփի խաղերը : Ասանկով ազգային երգիչները անդադար գգուեր են ազգին սիրտն ու ականջը՝ առանց իրենց ետեւէն գրաւոր յիշատակ մը ձգելու որ վկայէ իրենց ըլլալուն կամ ջրլլալուն :

« Երգիչներուն կեսը կոյր՝ կեսն ալ գրել կարողալ ջզլխոցող ըլլալով, անոնց ձայնը լսող ու սիրող ազգն ալ զխտութենէ գուրկ, որուն փոյքը

եղուր որ ջ՛ունինք մէկ երեսելի քերբուած կամ ազգային աշխոյժ երգեր, որն որ վկայում ըլին մեր բանաստեղծական ոգուն : Անհասկանալի է ինձ համար այսպիսի համարձակ վճիւն : Մինչեւ ես օրս էլ ջ՛եմ տեսել մէկ ազգ, որն որ ջ՛ունենայ խաղ ու երգեր. թէ ուրախ եւ թէ տխուր վիճակում՝ ազգն կարօտ է խաղին, ու մեզ վրայ ջ՛ենք կարող տակ Գերմանացոց քերբողի խօսքն՝

Տի պո՛յլն մէն շն հասն քէկ՛օնէ լիտը՝ :

Հայերն, որք սիրել են լաւ ապրիլն, ու աճեցնելով իր ազգային շնորհքն՝ տարածել են իրանց մէջ ժամանակակից թէ Պարսկոյին, եւ թէ Յունաց քաղաքականութիւնն, անկարելի է որ իրանց ներանտութեան ու հարստութեան դարուն՝ ջ՛րլին ունեցած պովետական քերբուածներ՝ ու մենեական երգեր, թեպէտ Ջրադեղական կրօնն իրաւ ետեւս ջ՛եր հրապուրում երեսակայութիւնն, ինչպէս Յունաց դից պաշտումն : Նոյնպէս համաձայն եմ՝ որ յետոյ նեղ վիճակում նուազեցաւ Հայաստանի ազգային աշխոյժն, ու հետն էլ պակսեցան ազգին իր

վիպասաններն . զի Հայաստանն իր աշխարհագրական դիրքի պատճառէն՝ ընկել էր ետեւս բազմակապ քաղաքավարութեան մէջ, որ նրա գաւակներն ոչ սիրտ ունէին՝ ոչ պարագ, որ աճեցնեն իրանց պատած երեսակայութիւնն : Բայց ազգն, բուն ազգն միշտ ունեցել է իր սրտի մխիթարիչն—իր երգեցողն, գուսանն ու աշուղն : Սրանք ներանտութենից սկսած մինչեւ մեր օրերն՝ մէկ մեկու տեղ տալով՝ յիշատակ են բողել ազգի սրտումն, որն որ էլն է երախտաւոր ենքան, ինչքան բոլլ է արել յիշողութիւնն, ու նոր երգել համար մտացել է իր հին սիրելնի խաղերն : Ետեւս ազգային երգիչներն շարունակ գգուել են ազգի սիրտն ու ականջն՝ ջրբողած իրանց կեճեն մէկ գրաւոր յիշատակ, որն որ վկայում ըլի նրանց ըլելուն ու ջ՛րլելուն :

Երգիչներու կեսն կոյր, կեսն գրել կարողալ ջ՛իմացող, սրանց լսող ու սիրող ազգն էլ միշտ գրկած դպրութենից, ճվ պիտէր հոգացել նրանց սիրտն խաղերու արձանագրելու համար : Թէ եւ գրանըվել են նրանց մէջ մէ քանիսն, որք աւանդել են գրով իրանց երգերն, միայն մէկ կողմից անհոգութեան, միւս կողմից ջափնէ գուս պատասներու իմամքն իրանց բուններու վրայ՝ անխնայ ոչնչացրել են են դիւական բղբերն, վախենալով որ բուն սեր ջ՛րնկնի հօր արուեստին, որոյ արձակ ու ազատ կեանքն ազգի մէջ ու հրապարակում ջ՛եր յարմարում Հայ

¹ Չար մարդիկ խօսի խաղ ջ՛ունեն :

² Մ. Եմիւն, Վեպը ննոյն Հայաստանի. Մոսկովա, 1850 :

պիտի ըլլար որ անոնց սիրուն խաղերը զիր անցրնեն : Թեպէտ եւ քանի մը հոգի գտնուած են մեջերսին որ իրենց երգերը գրով աւանդեր են, սակայն մեկ կողմանէ անհոգութիւնը, մեկայ կողմանէ պառաւերուն չափէ դուրս խնամքը իրենց բռուններուն վրայ՝ անխնայ փճացուցեր են այն դիւական բղբերը, վախնալով որ չըլլայ թէ բողբ սեր ձգէ հօրը արհեստին՝ որուն արձակ համարձակ ազգին մէջ ու հրապարակաւ անցուցած կեանքը չէր վայելեր Հայ կնոջ. վասն զի ասոր համար՝ տունն ու ընտանիքը իր երջանկութեան վերջին սահմանն է : Քսան տարի առաջ վախճանած Քիչիկ-Նովայի կինը իր սուգի օրերը երկանը բղբերն ու տետրակը առեր թոնիրը ձգեր է, վախնալով որ չըլլայ թէ որդին ալ հօրը ճամբան բռնէ որ անդադար դուրսը կը պտըտէր ու տունն ու ընտանիքը մտքէն հաներ էր : Կինն ալ իրեն իրաւունքն ունի : Երգահանը, այն *հասարակաց ծառան*, տուն տեղ ջճանջնար. անոր տունը փողոցն ու ժողովարանն է : Այս կերպով իրենց տղայքը ծուռ ճամբաներէ հանելու եւ ապահովցընելու համար՝ ճրջափ սիրուն բաներ կրակի տուեր են մեր գաւակասեր մայրերը : Ատենք զիտնալով, կըզարմանամ թէ որ նախախնամութիւնը պահպաններ է Սայեար-Նովայի տետրակը, որուն սկիզբէն ու վերջէն փրցուցած՝ բերքերուն մէջ մեր պառաւերուն իմաստուն մատուրները խնամքով փարբած պիտի ըլլան իրենց քեմունն ու պղպղղը : Մեր առատասիրտ պատանեակներն ալ իրենց գուրջնն պակսեցուցած, որ փոռաններ բոցընելով ս՛ զիտէ ճրջափ գուարճութիւն պարգեւեր են հովե-

րուն իրենց պապուն գուարճաճայն խաղերովը : Ո՞վ ինչ ընէ : Նորէն պէտք է որ կրկնենք հնուց մնացած գանգատը . « Բոլորն ալ կարդալ գրել չգիտնալէն է : »

« Մեր մէջ կարդացող ուսումնասէր մարդը վշտաշատ ժողովրդեան մէջէն քաշուելով վանք կը մտնէր. հոն հանգիստ ժամանակ գտնելով իր զիտութեան ծարաւը կշտացընելու, եւ սուրբ գրոց բացատրութեան ու մեկնութեան մէջ կեանքը մաշեցընելով, օրերը կանցընէր, բարակ բարակ աստուածաբանական խնդիրներու վրայ հակաճառելով ու լուծմունք փնտռելով : Անոնց մէջ քերթողական ոգւոյ արժանի եղած մարդը այն մարգարտանիւս սրբանուագ տաղերը կերգեր որ մինչեւ ցայսօր ալ կըզմայլեցընեն մեր բմբած սիրտը, ու հետուանց տեսնելով իր եղբարցը տառապանքը, սիրտը զովացընելու համար՝ անաչառ մտքով կարճանագրէր իր տխուր հայրենեաց քաշած վշտերը : Այս կերպով ազգին քաշած անդադար հալածմունքները վանքերուն մէջ ուրիշ տեսակ ազգային քերթողներ հանեցին, այսինքն մեր ժամանակագիրները : Բայց ասոնց սրբակրօն վարքն ալ կըքրստմեն մեր աշխոյժ խաղերէն . ուստի եւ մեր բազմերախտ եկեղեցին, որ շատ սիրուն բաներ պահպաներ է ազգին համար, փոյթ չէ ունեցած ազգային եւ ոչ մեկ բանաստեղծութեան մը վրայ, չէ թէ բշնամութեամբ, հապա իր սրբամտութեամբը այն սիրալիր երգերը դիւական ամբարշտութեան գործ համարելով : Այս կարծիքը վանքէն ազգին վրայ տարածուեր է, եւ մանաւանդ մեր երգիչներուն վրայ, որ թեպէտ զիտէին

կնոջ, ում համար տունն ու գերդաստանն իր երջանկութեան վերջին սահմանն է : Քսան տարի առաջ վախճանած Քիչիկ-Նովի կինն, հենց սուգ անելու օրերն, գցում է իր մարդու բղբերն ու զավթարն վառած թոնիրն, անու՛ վայ թէ որդին էլ զնայ հօր ճանապարհով, որն որ զիւր գոսան էր ման ամուսն մարդուն ու գցել էր տղի մտքէնն տունն ու ընտանիքն : Կինն էլ իր իրատանքն ունի : Աշուղն՝ եւ *խալիկ Նօթարն*, չէ՛ ճանաչում տունն ու տեղ. սրա տունն՝ փողոցն ու մեջիսն է : Էսպէս իր տղերանցն ծուռ ճանապարհից հանելու ու ապահովցնելու համար՝ քանի սիրուն բաներ տրուել կու՛նին կրակին մեր գաւակասեր մերերն. սրանց ճանաչելով՝ գարմանում եմ թէ որ նախախնամութիւնն է պահպանել Սայեար-Նովի զավթարն, որոյ գլխից ու վերջից՝ գրջած բերքերում մեր պատաներու իմաստուն մատներն խնամքով փարբել կու՛նին իրանց զիրեն ու փլփլին. չեն ըլլի պակասցրել իրանց գուրն մեր ասատ երեխերքն էլ, որք փոռաններն (փոռան, *cert-volant*) փոռեցընելով՝ քանի գող կու՛նին շանց տրուել հովերուն իրանց պապի գուարճաճայն խաղերովն : Ո՞վ ինչ անէ : Էլի պիտի կրկնենք հնուց մնացած գանգատանքն. « Գիւր գիր չիմանալէն է » :

Մեր մէջ ուսումնասէր զիր իմացող մարդն՝ քաշուելով վշտաշատ ժողովրդից, մտնում էր վանքն. ուր պարապ ու միջոց

գտնելով իր զիտութեան ծարաւն հանգընելու, ու մաշելով կեանքն սուրբ գրոց բացատրութեան ու մեկնութեան մէջ, անց էր կացնում իր օրերն նուրբ աստուածաբանական խնդիրներու հակաճառելով լուծանելուան : Սրանց մէջ քերթողական ոգով պարզուածն երգում էր են մարգարտանիւս սրբանուագ տաղերն, որք մինչեւ եւ օրս էլ զմայլեցնում են մեր բմբած սիրտն. ու հետուանց տեսնելով իր եղբայրներու տառապանքն՝ սիրտն հովցնելու համար անաչառ մտքով արձանագրում էր իր տխուր հայրենեաց վշտամբերութիւնն : Էսպէս ազգի շարունակ հալածմունքներն զոյացրին վանքերում ուրիշ տեսակ ազգային քերթողներ — մեր ժամանակագրողներուն : Բայց սրանց սրբակրօն վարքն էլ քստմնում էր մեր աշխոյժ խաղերուցն. կնդուր, մեր բազմերախտ եկեղեցին, որն որ շատ սիրուն բաներ է պահպանել իր ազգի համար, չէ՛ ունեցել խնամք գոնէ մեկ ազգային քերթուածի վրայ. չէ թէ բշնամանքով, բայց իր սրբմտութեամբ համարելով են սիրուն երգերն՝ գործ դիւական ամբարշտութեան : Էս կարծիքն վանքից տարածվել է ազգի վրայ, մանաւանդ մեր երգիչներու վրայ, որք թեպէտ զիտէին որ իրանց լեզուն միշտ *օրհնանք ունէլ*, բայց միշտ էլ հասկանում են էլի իրանց արուեստն իրր մարմնապաշտ ու մեղսաբեր. կնդուր էլ մեղքն քաւելու՝ պարզ մտքով խնդրում են միշտ *Թողաթեան շնորհնն* ու հոգուն ողորմի *ասելն* : Հենց աշուղն

քէ իրենց լեզուն միշտ *օրհնէնք ունի*, բայց միշտ ալ հասկըցած էին քէ իրենց արհեստը մարմնապաշտ ու մեղսասէր բան մի է. ուստի մեղքին քաւութեան համար պարզ սրտով միշտ կը խնդրեն *Յողութիւն շնորհել* ու *Աստուած ողորմի* հոգւոյն ըսել: Ինչպէս որ երգիչն ալ իր ընկերակցին խաղը կանչելու ատեն, երգահանին անունը յիշելով, ոչ երբէք կը մոռնայ անոր հոգւոյն ողորմիս հանելը: Երգահաններուն մէջ անկի բարեպաշտները կարծելով քէ Հայոց ճոխ լեզուն միայն ասոր համար եղած է որ անով իրենց Ստեղծողին ու Սուրբերուն տաղերով փառաբանութիւն ընեն, միայն իրենց կրօնական ու խրատական երգերը հայերէն շարադրեր են, ու այն աստուածախօս լեզուին սրբութիւնն անարգելը յանցանք համարելով՝ իրենց սիրուն բանաստեղծական զգացմունքները Պարսից, Թուրքաց եւ Յունացոց լեզուներովը երգեր են: Ասոնց մէջ մեկբանին կայ որ խիստ քիչ հայերէն խաղ հաներ են կամ ամենեւին չեն հանած, ինչպէս երեսելի Քեշիշ-Օղլին, Ալլահվերտին եւ այլն: Յաւալի ու ծանր բան է մտածելը քէ Հայ մայր մը օրոցքը օրելու ատեն, իր քունը կտրելով ու գուրգուրելով մեծցուցեր է որդին, որ Պարսից ու Թուրքաց երգիչ ըլլայ: Մեր խեղճ երգահանները՝ սրտերնին Աստուծոյ սիրովը վա-

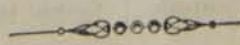
ռուած՝ մաշուեր են եօրը տարի վրայէ վրայ՝ Վարդավառի (սուրբ Կարապետի) պաքը պահելով. ուխտի զնացեր են իրենց կռապաշտ նախնեաց *աշտից տեղերը*, ու երեսնին քարերուն քսելով՝ ծնկի վրայ դողդրդալով մօտեցեր են համբուրելու *զմիջնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զնշխար սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին*¹, ու պաղատելով խնդրեր են անոնցմէ իմաստութիւն, հանճար ու խաղ հանելու շնորհքը — որպէս զի երբան՝ օտար լեզուով գուարճացրնեն օտար ազգերն իրենց սիրուն երգերովը: Բայց ասոնք շատ անգամ ալ առաքելական պաշտօնը կատարեր են. զարմանալի բան. անկիրք ու անուսումն՝ մեծ մասն ալ ի ծնէ կոյր, կամ տղայութեան ատենէն ծաղկատար, բերնուց սովբեր են Աստուածաշունչն ու դուրանը, նստեր են մանմետական կարդացողներու հետ, ու վերին ազդեցութեամբ հոգեւորուած՝ իրենց պաշտպանին անունը տալով, *Չանկլի փեր*², *Մուշ Մուղլանի*, նուագարանը ձեռք առած՝ քերթողական ու կրօնական վեճերու մէջ կապեր են շատ իմաստուն Ալլահ ու Ախտնդ մարդիկ, ու համարձակ տարածեր են մանմետականաց մէջ քրիստոնէական իմաստն ու անտարանական առակը: »

(Մնացածն ուրիշ անգամ:)

էլ իր ընկերակցի խաղն ասելիս՝ յիշելով երգչի անունն, երբէք չ'է մոռանում հանօղի հոգուն *ողորմի տալն*: Աշուղներուց անկի կրօնասերներն՝ կարծելով Հայոց ճոխ լեզուն հենց են գլխեն նշանակած միայն իրանց Ստեղծողին ու Սրբերուն տաղերում փառաբանելու համար, Հայ խօսքով ասել են միայն իրանց կրօնական ու խրատական երգերն, ու յանցանք համարելով անարգել իր աստուածախօս լեզուի սրբութիւնն՝ իրանց սիրուն պովետական զգացմունքներն երգել են Պարսից, Թուրքաց ու Յունացոց բարբառով: Սրանց մէջ կան մէ քանիսն, որք շատ քիչ կամ իսկի չ'են ասել հայերէն խաղ, ինչպէս երեսելի Քեշիշ-Օղլին, Ալլահվերտին, եւ այլն: Յանելու ու ծանրը ասելու բան է, ինչպէս Հայ մերն օրօրքն ասելում՝ քունն կտրելով ու գուրգուրելով մեծացրել է որդուն Պարսից ու Թուրքերու համար երգիչ: Մեր ողորմուկ աշուղներն վատելով սիրտն Աստուծու սիրով՝ մաշել են ջանն եօրն տարի վրայավրայ՝ Վարդավառի (սուրբ Կարապետի) պասն պահելում, ուխտ են զնացել իր կռապաշտ նախնեաց *աշտից տեղերն*, ու երեսն քարերուն քսելով չօքէջօք դողդրդալով մօտեցել են համբու-

րելու *զմիջնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զնշխար սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին*¹, ու պաղատելով խնդրել են սրանից պարգև՝ իմաստութիւն, հանճար ու խաղ ասելու շնորհքն. — որ զնան՝ օտար լեզուով գուարճացնեն օտար ազգերուն իրանց սիրուն երգերովն: Բայց սրանք շատ անգամ էլ կատարել են առաքելական պաշտօնն. զարմանալի բան. անկիրք ու անուսումն, հենց մեծ մասն մօրեն կոյր ծնած կամ մանկութենից ծաղկատար, բերան են առել Աստուածաշունչ գիրքն ու Ղուրանն, նստել մանմետական կարդացողներու հետ, ու հոգեւորած վերին ազդեցութեամբ՝ տալով իրանց պաշտպանի անունն *Չանկլի փեր*², *Մուշ Մուղլանի*, սազն ձեռին կապել են քերթողական ու կրօնական վիճերում շատ իմաստուն Ալլահ ու Ախտնդ, ու համարձակ տարածել են Մանմետականներու մէջ քրիստոնէական իմաստն ու անտարանական առակն:

¹ *Չենոր*, Պատմութիւն Տարօնոյ, Վենետիկ, 1852. էջ 8:
² Սայեար-Նովա՝ Չանկլի փերլան իջուսի դուր:

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒ ԲՈՊԱՅ

ՏԱՀՎԱՍՏԱՆ Ե ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՍՏԻՆԸ

Հանդես երկոցուն աշխարհաց ըսուած օրագրոյն մէջ այս ամիս հետագայ յօդուածը կարգացինք Տաճկաստանի բերքերուն վրայ .

« Տիեզերական արուեստահանդիսին մէջ Տաճկաստանի բաժինը չու հասկընայու համար՝ պէտք է ջմռնայ որ Յամանեան տերութիւնը քաղաքական ծանր գործողութեանց հետ գրադած է. եւ մինչդեռ Տաճկաստանի բովանդակճիգը, հարբատութիւնը, գործունեութիւնը պատերազմին վրայ է՝ իրացընէ պատիւ է իրեն որ Գաղղիոյ հրաւրանքովը ամենայն ազգաց համար բացուած մրցանքէն չփախաւ :

« Այս քննարանութեան մէջ առիթ պիտի ունենանք ցուցնելու քէ Տաճկաստանը ճարտարութեան ծաղկելուն յարմար ամեն տեսակ հարկաւոր նիւթերն ունի . բայց պէտք է այս ալ ըսենք որ Յամանեան տերութիւնը հանդիսազիր ըլլալու միտք չունէր : Կայսերական գործակատար ժողովոյն բախանձանօքն էր միայն որ արուեստահանդիսին բացուելէն հազիւ քէ երկու երեք ամիս առաջ Քէշիտ փաշան ետեւէ եղաւ, եւ այս բանիս մէջ ալ ցուցուց այն կառավարութեան խելքը՝ որ աւելի ընդարձակ կերպով ցուցուցեր էր իր հայրենեաց տեսչութեանը մէջ, եւ այն երկրին քաղաքական վերանորոգութենէն ոչ երբէք պիտի բաժնուի իր անունը : Քէշիտ փաշան՝ որուն գովելի կատարելութիւնները ամենուս ալ միտքն են՝ սիրով ընդունեցաւ Գաղղիոյ հրաւերքը, եւ անոր հրամանաւոր բոյր զաւառապետներն ալ փութացան հաւաքելու այն բնական ու արուեստական բերքերն որ Տաճկի հանդիսարանին մէջ հիմա դրուած են ճարտարութեան Պալատը. եւ որովհետեւ ճշմարիտ է այն խօսքն որ կրտսն քէ ըստ գործողին է եւ գործն, անիրաւութիւն կըլլար մոռնալն որ Քէշիտ փաշային արժանաւորապէս օգնական եղան Քեամիլ Պէյն ու Պարոն Քարանգա...

« Այս հանդիսին մէջ առաջին կարգի վրայ կրտսնները մետաքսագործութեան արուեստին բազմաբիւ օրինակները, խամ ու մանած մետաքսներ, Ուլանի բժոժներ, Պրուսայի բժոժներ՝ ուր մետաքսի համար շոգեշարժ մեքենաներով

LA TURQUIE AU PALAIS DE L'INDUSTRIE.

Nous lisons dans la *Revue des Deux Mondes* de ce mois l'article suivant, sur les produits de la Turquie :

« Pour apprécier équitablement la part que la Turquie a prise à l'Exposition universelle, il faut tenir grand compte des graves événements politiques dans lesquels l'empire Ottoman est engagé ; il faut reconnaître que tandis que tous les efforts de la Turquie, ses ressources, son activité, étaient concentrés vers la guerre, il est honorable pour elle de n'avoir pas déserté cette autre lutte pacifique où la France conviait toutes les nations.

« Nous aurons l'occasion de prouver dans ce compte rendu de l'exposition de la Turquie, que ce pays est en possession des éléments les plus favorables à son développement industriel ; mais il convient pourtant de dire que le gouvernement turc n'avait pas l'intention d'exposer. Il n'a rien moins fallu que les instances de la commission impériale pour que, deux ou trois mois seulement avant l'ouverture de l'Exposition, Reschid-Pacha se mit à l'œuvre, et donnât dans cette circonstance une nouvelle preuve de cet esprit organisateur qu'il a montré, sur une plus vaste scène, dans l'administration de son pays, dont la régénération politique demeurera, dans l'avenir, inséparable de son nom. Reschid-Pacha, qui a laissé parmi nous les meilleurs souvenirs, voulut répondre à l'appel de la France, et, sur ses ordres, tous les gouverneurs de province s'empressèrent de réunir les produits naturels et les produits manufacturés qui constituent aujourd'hui l'exposition turque au Palais de l'Industrie ; et comme il est vrai que, tant valent les hommes, tant valent les choses, il serait injuste d'oublier que Reschid-Pacha a été dignement secondé par Kyamil-Bey et par M. Caranza...

« Cette exposition nous présente en première ligne de nombreux échantillons de l'industrie séricicole, soies grèges et filées, cocons de la Valachie, cocons de Brousse, où il existe, pour la soie, des filatures à la vapeur, et cocous géants des hauteurs du

քեյարաններ կան, եւ Լիբանանու Այնի-Համատէ ըսուած հսկայաձեւ բոժոնները՝ իրենց խոշորութեանը համար այսպէս ըսուելու յիշատի արժանի : Իզնիմիտու կայսերական գործարաններէն ելած մետաքսէ դիպակները կը վկայեն որ այս արուեստը շատ յառաջացեր է . նոյն շքանը կրնայ ըսուիլ նաեւ Հերքէի կայսերական գործարանին չուխաներուն համար : Թէ որ շատ մը բերքեր իրենց շէնքին կողմանէ պակասաւոր երեսնան են ալ, ուրիշ բերքեր ալ կան որ կը ցուցնեն քեզանազան արուեստներ շատ աղէկ ձամբու մէջ դրուած են : Օրինակի համար յիշենք գէնքերը, կարասեաց համար գործուած կերպասները, Իկոնիոնի (Ղոնեայի) կտաւեղենն ու բամպակեղենը, եւս եւ բամբերն ու սանձերը . յիշենք նաեւ Անկիւրիոյ ցփախները, ծածկոցները, շարերը եւ այլն . եւ մանաւանդ այն գեղեցիկ ու հին ատենէ ի վեր անուանի գորգերը որ ոչ երբէք գոյներնին կրնեան մինջեա որ բզրկաին :

« Այս առթով կը յայտնենք սրտերնուս ցտն որ մինջգետ Տաճկաստան բոյոր մեր բերքերը կընդունի՝ հարիւրին 5 միայն մաքս առնելով, մենք Տաճկաստանէն եկած մետաքսեղեններուն ու գորգերուն վրայ անանկ ծանր տուրքեր դրեր ենք որ մէջերնիս ըլլալու առուտորին ծաղկելուն մեծ արգելք են : Տարակոյս չունինք որ երէ մեր մաքսի օրէնքին արգելքները չըլլային, Տաճկաստան խիստ շատ առաջին նիւթ եւ ձեռագործ պիտի բերեր Գաղղիա : Այս տնտեսական հարկաւոր գիտելիքը անշուշտ Փարիզու Օսմանեան նոր դեսպան Մենեմէա Պէյին խմաստուրենէն ու սրամտութենէն չվերապիր : Եւ որովհետեւ նոր դեսպանին անունը յիշեցինք, այս եւս ըսենք քե ինքն որ Բեշիտ փաշային որդին է՝ անտարակոյս իր անձնական կատարելութեամբը պիտի գտնէ Գաղղիոյ մէջ այն յաջողութիւնն ու իրաւացի ազդեցութիւնն որ հայրը արդէն գտած էր մէջերնիս :

« Տաճկի հանդիսարանին ապակափեղկներէն մեկուն մէջ դրուած են փառաւոր ժապաւեններ ու երկզներ, որ երէ ձեւի կողմանէ աւելի կանոնաւորութիւն ունենային՝ յարգերնին ալ աւելի պիտի ճանչցուէր. ոսկեհուռ հիւսուածքներ, բանջանոցներ, ոսկեգործ գտակներ, գեղեցիկ ոտքի ամաններ, արեւելեան կանանց ամեն տեսակ զարդարանքներ : Կոստանդնուպոլսոյ գործարաններէն ի գատ՝ Օսմանեան տերութեան շատ գաւառներն ալ հանդիսաղիր եղած են . մինջեւ երուսաղեմէն անգամ սատափներ ու բարակ բա-

Liban, dits Aïn-Hamadé, et dont la grosseur mérite assurément cette désignation. Les étoffes de soie qui sortent des fabriques impériales d'Ismit attestent une fabrication déjà fort avancée; il en est de même des draps de la manufacture impériale d'Éréréké, dans l'Asie-Mineure. Si un certain nombre de produits exposés laissent à désirer encore sous le rapport de l'exécution, d'autres, au contraire, nous montrent diverses industries placées dans une très-bonne voie. Nous citerons, par exemple, les armes, des étoffes pour meubles, les étoffes en fil et coton de la province de Coniah, dans l'Anatolie, d'où la Turquie tire aussi de bons objets de sellerie; nous citerons encore les étoffes de laine d'Angora, couvertures, burnous, etc., et surtout ces beaux tapis à la réputation traditionnelle, et dont les couleurs inaltérables ne disparaissent qu'avec la trame elle-même de ces tapis renommés.

« A ce sujet, qu'il nous soit permis de regretter que, tandis que la Turquie reçoit tous nos produits sous l'acquiescement d'un droit de 5 pour 100, nos tarifs frappent les laines, les soies, les tapis de provenance turque, de droits élevés qui s'opposent à la multiplication des échanges entre les deux pays, à des rapports commerciaux plus suivis et plus nombreux. Nous ne doutons pas que, sans les entraves apportées par nos lois de douane, la Turquie n'importât en France des matières premières et des produits manufacturés. Ce fait économique ne saurait échapper à l'intelligence et à la sagacité du nouvel ambassadeur de la Turquie à Paris, Méhémed-Bey. Qu'il nous soit permis d'ajouter, en nommant ici ce nouvel ambassadeur, que, fils de Reschid-Pacha, il ne peut manquer d'obtenir en France, par sa valeur personnelle, le succès et la légitime influence que Reschid lui-même avait obtenus parmi nous.

« Une des vitrines de l'exposition turque contient de riches passementeries, auxquelles une meilleure disposition dans les dessins ajouterait encore un nouveau prix, des tissus brodés d'or, des écharpes, des calottes ornées de torsades en or, des chaussures travaillées avec beaucoup de goût, tout ce qui concerne la toilette des femmes en Orient. Sans parler des fabriques de Constantinople, un grand nombre de provinces de l'empire Ottoman sont représentées dans l'exposition turque; il n'est pas jusqu'à Jérusalem qui n'y ait envoyé

րակ փայտե մանր փորուածքներ յուղարկուած են :

« Մեկ խօսքով, Տաճկաստան այնչափ բերք յուղարկեց տիեզերական Արուեստանադիսին որ այսպիսի ժամանակ ամենեւին չէր յուսացուեր : Այս բերքերն ալ խիստ շատ տեսակ ըլլալով, յայտնի կըցուցնեն՝ ինչպէս որ վերն ըսինք՝ թէ Տաճկաստանի մեջ ճարտարութեան զանազան սերմունքը կան, բայց ծաղկելու կարօտ են : Օտարազգի ճարտարները անշուշտ կրնան մեծապէս ձեռնառու ըլլալ անոնց շուտով ծաղկելուն՝ թէ որ գործուածքին չաւազոյն հնարքները անոնց վրայ ալ բանեցընեն եւ գիտութեանց ու մեքենական արուեստից ամեն գիտերուն օգուտները անոնց ալ քաղել տան : Բայց այս ձեռնառութիւնը որչափ ալ փափաքելի ըլլայ, սակայն Տաճկաստանի օրէնքն ու ներքին կառավարութեան կերպը մեծ արգելք է անոր : Քանի որ օտարազգիք իշխանութիւն չունին երկրի տեր ըլլալու՝ բուն տեղացոց հաւասար իրաւամբ, հարկու կըզգուշանան հոն երբայկն ու ծանր ծախքերով գործարաններ ու արուեստանոցներ շինելն, վախնալով որ չըլլայ թէ այն բաներուն վրայ աշխատին որ իրենցը չեն :

« Այս կողմանէ մեծամեծ կարգաւորութիւններ կան Տաճկաստանին մեջ ընելու : Յուսանք թէ այն երկրին ճարտարութեանը սիրոյն համար՝ տերութեան մարդիկը հիմակուան պարագաներէն հոգի առնելով՝ կարենան քիչ ատենէն ազատութիւն ունենալ այս բարեկարգութիւններս ընելու : »

Ե. ՊԵՐ :

E. BER.

Իմացը դրած պատկերնիս ալ Տաճկաստանի հանդիսարանին եւ միանգամայն մեր ազգին կը վերաբերի. վասնզի ուրուագիծ մըն է որ հայազգի ճարտարապետ Պիլեզիկճեան Յարութիւն աղան գծագրած է իբրեւ առաջարկութիւն եւ դրած է հոն : Փարիզու *Illustration* օրագիրը այս պատկերին հետ մեկտեղ հետագայ տեղեկութիւնը կուտայ .

« Մանմուտայ երկրորդի դեռահասակ պայագատին բազաւորութեան մեծամեծ գործոց մեկն ալ է անշուշտ Թանգիմարի հաստատութիւնը՝ որ Օսմանեան տերութեան սահմանադրութիւնն է, եւ անով Ապտիւլ-Մեհիտ Խանը Տաճկաստանի բազմաթիւ ժողովրդոց քաղաքական ու ընկերական վիճակը կապահովցընէ, ու այլ եւ այլ դաւանութեանց համարձակ պաշտուելուն հարկաւոր

des nacres et de petits bois délicatement sculptés.

« En résumé, la Turquie a fait parvenir à l'Exposition universelle des produits plus nombreux que les circonstances ne permettaient de l'espérer. Ces produits, très-variés au surplus, prouvent, comme nous le disions plus haut, que la Turquie contient les germes de diverses industries qui ne demandent qu'à se développer. Le concours d'industriels étrangers hâterait évidemment ce développement, en appliquant à ces industries les meilleurs procédés de fabrication et en les faisant profiter de toutes les conquêtes dues aux sciences, aux arts mécaniques. Mais, si désirable que ce concours soit pour la Turquie, les lois et l'organisation intérieure de ce pays y apportent le plus grave obstacle. Tant que les étrangers ne seront pas aptes à posséder en Turquie, et à posséder au même titre que les régnicoles, on comprend qu'ils s'abstiennent d'aller fonder en Turquie, souvent à grands frais, des manufactures, des usines, des fabriques qu'ils exploiteraient sans être assurés de leur possession.

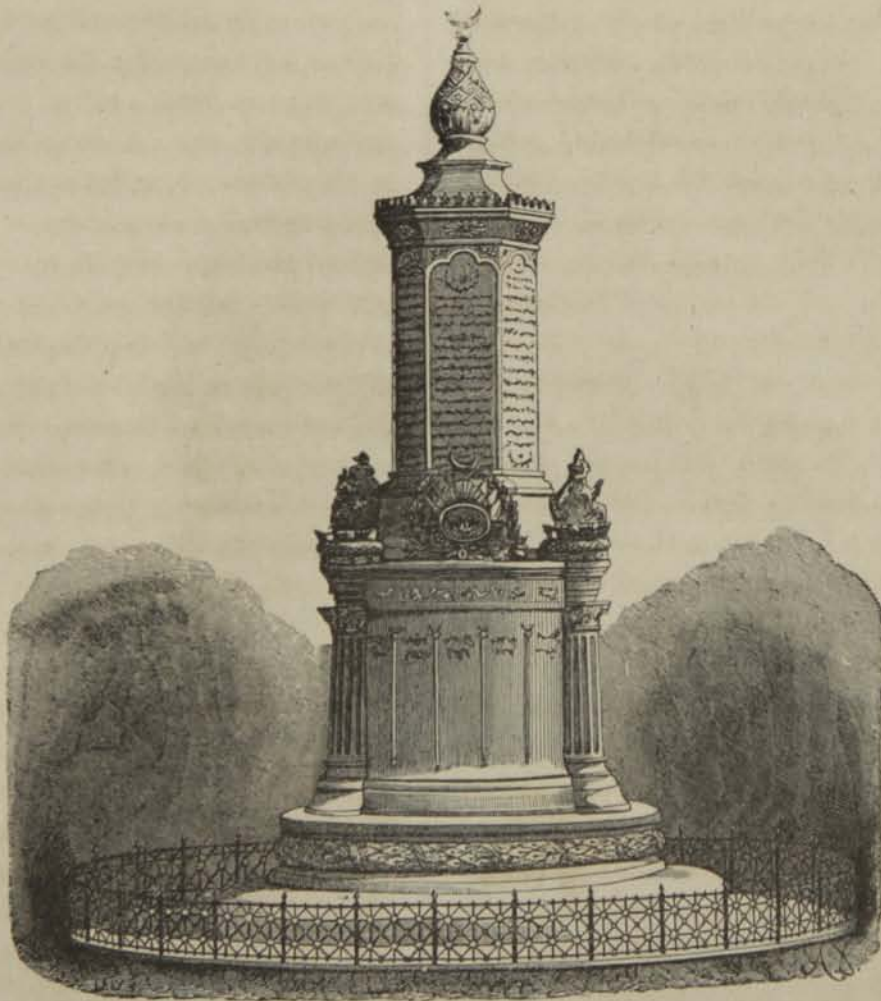
« La Turquie a sous ce rapport d'importantes réformes à introduire dans sa législation. Fasse le cours des événements que, dans l'intérêt et pour l'avenir de son industrie, ses hommes d'État aient bientôt la liberté de réaliser ces réformes! »

Nous reproduisons ici un dessin appartenant à l'exposition de la Turquie et à notre nation. L'auteur de ce dessin, M. A. P. Bilézikdji, jeune architecte arménien, l'a exposé comme un projet de monument. *L'Illustration*, journal de Paris, accompagne cette gravure des réflexions suivantes :

« L'un des actes les plus remarquables du règne du jeune successeur de Mahmoud II sera sans contredit la rédaction du Tanzimat; cette charte constitutionnelle de l'empire Ottoman, par laquelle le sultan Abdul-Medjid-Khan assure aux nombreuses populations de la Turquie une existence politique ainsi que des garanties sociales, et donne aux croyances religieuses la sécurité nécessaire à la pra-

եղած ազատութիւնը կուտայ, որով եւ յոյս մը կերեցրնէ թէ քիչ ատենէն այն ժողովուրդները եւրոպական քաղաքակիրք ազգաց կարգը պիտի անցնին :

tique libre de tous les cultes, permet, en effet, d'espérer que ces populations s'élèveront avant peu au niveau de la civilisation européenne.

Յիշատակ Օսմանեան Սահմանադրութեան :

« Այս գործողութիւնը որ Տաճկաստանի ապագայ վիճակին համար շատ մեծ բան է՝ Պարոն Փ. Յ. Պիլեզիկճեան երիտասարդին, որ արեւելցի ճարտարապետ է, միտքը ձգեց Թանգիմարի հրատարակուիլը ջնոցուելու համար յիշատակ մը կանգնելու խորհուրդը : Այս յիշատակարանին գլխաւոր կտորը վեցանկիւնի սիւնակ մըն է՝ օսմանեան ինքնակալութեան նշաններովը զարդարուած, վեց երեսին վրայ ալ Թանգիմարի հրովարտակին ամբողջ բնագիրը գրուած՝ ինչպէս որ 1839ին նոյեմբերի 3ին Բեշիտ փաշա մեծ վեզիրը կարդացեր էր հանդիսով Թագաւորին, մեծամեծաց, օրհնագիտաց, դեսպանաց, շատ մը զինուորականաց ու ժողովրդոց առջեւ :

« Cet acte, si important pour l'avenir de la Turquie, a fourni à M. P. A. Bilézikdji, jeune architecte d'origine orientale, l'idée d'un monument qui conservât le souvenir de sa promulgation. Ce monument commémoratif se compose d'un cippe hexagone, couronné des attributs de l'empire Ottoman, et offrant sur ses six faces le texte entier du Khattichérif du Tanzimat, tel qu'il a été lu, le 3 novembre 1839, par le grand vizir Reschid-Pacha, en présence du Sultan, des grands de l'empire, des ulémas, du corps diplomatique, d'une partie de l'armée et de la population réunis pour cette solennité.

« Գաղղիոյ, Անգղիոյ եւ Տաճկաստանի դաշնակցութիւնը նոր ոյժ մը տուած ըլլալով այս գործողութեան, Պարոն Պիլէզիկճեանը վայելուչ համարեր է որ այս երեք տերութեանց միասնութենէն առաջ գալու աղէկութիւններուն յիշատակ՝ անոնց նշաններն ալ գտնուին յիշատակարանին վրայ. անկեց ի գատ՝ յաղբութեամբ եղած պատերազմներուն ու առնուած կամ պաշտպանուած քաղաքներուն անուանքը նետ այն քաջերուն անուններն ալ գրուին որ Տաճկաստանի ինքնիշխանութիւնը ապահովելու համար բացուած կռուոյն մէջ ընկան : — Այսպիսի վնաս մտածութիւններով ու բոյրովին արեւելեան ասորժակով ու հանճարով ի գործ դրուած ըլլալուն, Պարոն Պիլէզիկճեանին առաջարկութիւնը 1855ին Արուստանանդիսին մէջ ընդունուած ու հանդիսատեսից նետաքնին դիտողութեանը արժանի եղած է : »

Այս ուրախական տեղեկութեան մէջ որչափ որ ցառալի է տեսնելը, նոյնչափ ալ զմուարին է մակարերելը թէ արդեօք ինչո՞ւ համար գաղղիացի օրագիրը Պարոն Պիլէզիկճեանին *հայազգի* ըլլալը ծածկեր է. վասն զի թեպէտ եւ շատ երոպացիք՝ չգիտնալով թէ Տաճկաստանի բնակիչներն իրենց ազգութիւնը պահելու գեղեցիկ արտօնութիւնն ունին՝ ամենուն մէկէն *Թրքք* կամ *Արեւելցի* կրսեն, բայց մենք հաւատալի ենք որ մեր ազնիւ ու պատուական բարեկամը Պիլէզիկճեան Յարութիւն աղան չուզեր որ անորոշ մնայ թէ ինքը *Թուրք* է թէ յոյն, հնչ է թէ հրեայ, ասորի է թէ քաղղեացի. այլ եւ իրեն պարծանք անգամ կընամարի *հայազգի* ըլլալն ու ամէն տեղ *հայազգի* ճանչցուիլը :

« L'alliance de la France, de l'Angleterre et de la Turquie ayant donné une nouvelle force à cet acte, M. Bilézikdji a cru devoir consacrer l'heureuse influence résultant de l'union de ces trois puissances en faisant figurer sur son monument les emblèmes qui les distinguent, et en y inscrivant, avec les noms des batailles gagnées et des villes prises ou défendues, les noms des braves qui ont succombé dans la lutte soulevée pour assurer l'indépendance de la Turquie. — Exécuté sous l'inspiration de ces nobles sentiments et avec un goût et un talent d'un caractère tout oriental, le projet de M. Bilézikdji se fait remarquer avec beaucoup d'intérêt à l'Exposition de 1855, où il a été admis. »

C'est avec regret que nous voyons dans ce rapport intéressant, que le journal français ait voulu passer sous silence l'origine *arménienne* de M. Bilézikdji; il nous est bien difficile d'en deviner le motif. Il est vrai que beaucoup d'Européens, ignorant que tous les habitants de la Turquie jouissent du beau privilège de conserver leurs nationalités, les appellent, tous indifféremment, *Turcs* ou *Orientaux*; cependant nous sommes certains que notre honorable ami, M. Bilézikdji, tient à ce qu'on ne doute point s'il est Turc ou Grec, Arménien ou Israélite, Syrien ou Chaldéen, et qu'il se fait même une gloire d'appartenir à la nationalité arménienne et d'être connu partout comme tel.

Գ. Հ Ա Ն Գ Ի Ս Ս Բ Ս Ն Ա Շ Խ Ա Բ Հ Ա Շ Է Ն Մ Ա Բ Գ Կ Ա Ն

ԳՐԱԿԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ՓԵՓԵ ԶՕՐԱՎԱՐ ԻՏԱԿԱՆԵՐ.

Օգոստոսի 8ին վախճանեցաւ Փիլեմոնի երկրին մէջ Գուլիելմոս Փէփէ խաւալացի մեծանուն գորավարը, որ Իտալիոյ արդի ժամանակաց պատմութեանը մէջ անմոռանալի պիտի ըլլայ իր հայրենասէր քաջութեամբն ու մեծամեծ գործողութիւններովը : Այսպիսի անձանց քաղաքական կարծիքներուն վրայ քննութիւն ընելը մեզի չիյնար.

բայց իրենց առաքինական գործքերը օրինակի համար մէջ բերելը մեր պարտքն է, ուստի եւ այս անգամ կարճ ի կարճոյ տեղեկութիւն մը տալէն ետեւ՝ յուսանք թէ ուրիշ ատեն ընդարձակ պատմութիւնն ալ հանելու առիթ կ'ունենանք :

Գուլիելմոս Փէփէն ծնած էր Քալապրիոյ Աբուիլընչէ քաղաքը 1785ին, ու 1799ին Նափուլի մէջ

եղած խռովութեան մասնակից եղաւ : Տարիքին պգտիկութեանը պատճառաւ ազատեցաւ մահուանէ, եւ կամաւոր աքսորանօք գնաց Գաղղիոյ Տիւն քաղաքը իտալական լեգեոնին մէջ զինուոր գրուեցաւ : Մեծին Նափոյնի բանակին մէջ գտնուելով՝ Մարենկոյի յաղթութեանը բաժանորդ

տարեկան նագիւ կար երբոր փոխանորդ զօրավարի եղաւ ու՝ քաջութեանն անունը հռչակուեցաւ Սպանիոյ պատերազմին ու ետքը 1815ին Իտալիոյ պատերազմին մէջ՝ երբոր Միւրա բազաւորը իտալական ազատութեան դրօշը կանգնեց :

Պուրպորեան ցեղին Նեապօլսոյ բազաւորու-

Գուլիերմօ Փէրէ գօրավար իտալացի :

եղաւ : Երբոր Պոնափարքին եղբայրը Յովսէփ Նափոյնի բազաւորեց Նեապօլսոյ մէջ, Փէրէն ալ իր հայրենիքը դարձաւ, եւ այն իշխանին ու անոր յաջորդ Միւրայի բազաւորութեանն ատենը շատ գործունեայ ու պատուաւոր կերպով կառաւրեց իր զինուորական պաշտօնները : Երեսուն

րիւնը նորէն ձեռք առած ժամանակը Գուլիերմօ Փէրէն իր գօրավարութեանը մէջ մնաց : Յուլիսի մէջ 1820ին Սպանիոյ սահմանադրական կառավարութիւնը հրատարակողներուն առաջիններէն մէկն ալ ինքն եղաւ :

Ազատական կառավարութեան իյնալէն ետեւ.

Փեփե գորավարը պանդխտութեամբ անցուց օրերը, եւ 1821էն ետքը առնէ մը Փորթոկալի երկիրը բնակեցաւ, առնէ մըն ալ Սպանիա ու Գաղղիա, ուր բարեկամացաւ Լաֆայեթի, Արակոյի եւ ուրիշ անուանի մարդկանց հետ :

Իտալիոյ վերջին ոտք ելած առնէր, 1848ին, Փեփե գորավարը դարձաւ նորէն հայրենիքը, ու նեապոլսոյ քաղաքին Աւստրիոյ դէմ դէպ ի Լոմպարտիա յուղարկած բանակին սպարապետ դրուեցաւ : Պոլսոնիա քաղաքը հասած ջնասած՝ հրաման ընդունեցաւ քաղաքէն որ ետ դառնայ, բայց իր հայրենասէր սիրտը ջրողուց որ այն հրամանին մտիկ ընէ. քովի գորաց մեծ մասը ետ ձամբեց, իսկ ինքը սակաւաձեռն գրն-

դով մը գնաց Վենետիկ. Վենետիկեցիք ալ իրեն յանձնեցին քաղաքին պաշտպանութիւնը : Փառաւորապէս կատարեց Փեփե այն իր պաշտօնն ալ. ու երբ հարկ եղաւ որ քաղաքը անձնատուր ըլլայ, Գաղղիա գնաց ու Փարիզ կեցաւ մինչեւ 1851 տարին. անկեց ետքը Փիեմոնթի երկիրը դարձաւ, ու հոն Թուրինի մօտ գեղ մը քաջուած հանգիստ ապրեցաւ, միշտ պատիւ ու մեծարանք զտնելով ամենէն ու ամեն տեսակ կարծեաց տեր մարդիկներէ : Ամսոյս 11ին յուղարկաւորութեան հանդէսը կատարուեր է մեծ հանդիսով ու անբիւրացմութեամբ մեծամեծաց եւ հասարակ ժողովրդեան :

Գ. Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՌՎՄԷԱԿԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԳԷՆ ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՏԱՆԵԼՈՒԻ Ի ՃԷՉԱՅԻՐ

(Շարայարութիւն եւ աւարտ.)

« Թողունք այն օգուտն որ մեր կալուածները կրնան « քաղէլ՝ երկրագործութեան ու ձարտարութեան վրայ « աշխատաւորաց շատնայէն . Հայերը բնութեամբ « վաճառականութիւնը սիրող եւ ձեգայիբի կլիմային « նման կլիմայի մը վարժած ըլլալովնին՝ եւրոպացոց « գլուխ հանել չկրցած աշխատանքներն իրենք կրնան « ինչպէս որ պետք է կատարել : Օրինակի համար, « Սուտանի՝ Ափրիկի մեշտեղերուն եւրոպայի հետ « վաճառականութիւն ընողները հիմա գրեթէ միայն « Մարտն ու Թունուզն են, եւ ուրիշ ամէն ազգ՝ մա- « նաւանց Անգղիացիք՝ նոն կերբան այն վաճառքներն « առնելու: Եւրոպացիք անապատին տարութեանը « երկար առնէն ջղիմանալով, այս ձամբորդութիւնը « բոլորովին Արաբացոց մեռքը մնացած է որ ոչ խելք « բանեցրնել ունին եւ ոչ ապանովութիւն, եւ վերջի « աստիճանի դանդաղ են : Անկեց ի գատ կարողու- « րիւն ալ չունին այնպիսի փեղեկութիւններ տայու. « որ անոնցմով առուտութեանը դիւրանան, եւ հասկը- « ցուի բէ այն բերքերուն էլած տեղուանքը ինչ էր- « կիրներ են, որպէս զի Էտեէ Էտէ. Էրբեէկութիւն « ըլլայ . . .

« Հայերը մեզմէ աւելի ընտանեւոր ու մանմետա- « կանաց բնաւորութեանը վարժ ըլլալով, Ափրիկի « քաղաքաց մեշ երկար ժամանակ բնակելէն Գաղղիա- « ցոց չափ չեն վախճար : Անկեց ի գատ, վաճառա-

PROJET

DE LA COLONISATION DE L'ALGERIE PAR DES ARMÉNIENS CATHOLIQUES.

(Suite et fin.)

« Indépendamment de l'avantage qui résulterait pour « notre colonie d'une augmentation de bras pouvant pré- « ter leur concours à l'agriculture et à l'industrie, « l'amour des Arméniens pour le commerce, leur habi- « tude d'un climat semblable à celui de l'Algérie, les « rendraient propres à des travaux que les Européens ne « peuvent exécuter. Ainsi, par exemple, le commerce du « Soudan, du centre de l'Afrique avec l'Europe, se fait « aujourd'hui presque tout entier par le Maroc ou par « Tunis, où viennent en profiter toutes les nations et « surtout les Anglais. Les Européens ne pouvant suppor- « ter longtemps la température du désert, ce transit est « entièrement livré aux Arabes qui le font sans aucune « intelligence, sans aucune garantie et avec une extrême « lenteur. Ils sont en outre incapables de donner des « renseignements qui puissent favoriser l'extension des « échanges, faire connaître les pays d'où sortent les pro- « duits dont ils trafiquent et amener à des relations sui- « vies...

« Les Arméniens, se concentrant plus que nous dans « la vie de famille et étant plus habitués aux mœurs mu- « sulmanes, craindraient moins que les Français un long « séjour dans les villes africaines. De plus, leur intelli-

« կանուբեան համար ունեցած յիրանի գերագանց
 « հանձարնին է. սր է. իցէ լեզու դիւրաս սովբելու.
 « յարմարութիւննին տեղացոց նետ շուտ մը կըբարե-
 « կամացընէ գանոնք . այնպէս որ բանի մը տարիեն
 « Մարբացիք, որ առուտուր ընել ջեն գիտեր, ու
 « դրամագլխոց մեծ մասը գրեթէ կըլափշտակեն ի
 « վնաս երկրագործութեան, ուժերնին պիտի կորսցն-
 « ցընեն ու մարին :

« Ռուսաց տերութիւնը շատոց հասկըցաւ քէ Հայե-
 « րեն սրջտի օգուտ կրնայ բաղել : Տոնի Խազախնե-
 « բուն երկրին մեջտեղը է. նոյն Տոն գետին վրայ Նա-
 « խիջեան բաղարը բնակեցընելով գանոնք, ուզեց բա-
 « դարակրթութեան կեդրոն մը հաստատել այն խուժա-
 « դոժ ժողովրդոց մեջ, ու վախճանին հասաւ : Այն
 « պզտիկ աւանն որ ստեղծով բարբարոսներու բնա-
 « կութիւն էր՝ գեղեցիկ բաղար մը եղաւ, է. աշխար-
 « նիս ամեն կողմի բերքերը հոն կըբարփին . . . Նայինք
 « ուրեմն որ մեր բշխամիները մեզմէ խելացի ու նա-
 « խատես ջըլլան . . .

« Մէյմը որ Քուարի մեջ հաստատուին, Հայերը
 « բարի օրինակ կըլլան այն այլանդակեայ ժողովրդոց,
 « քրիստոնէութիւնն ու բաղարակրթութիւնը առաջ
 « կըտանին, ու կըսկսին երբեւեկութիւն ընել նաեւ
 « Քուարիկներուն նետ որ Քուարի ովասիսն ու Նի-
 « կեր գետին գրեթէ անձանօք ափանցը մեջտեղն եղած
 « աննուն անապատը բռնած էն : Ոմանք բերես սիրտ
 « ընեն կտրելու անցնելու այն 50 կամ 60 փարսախ
 « միջոցն ալ որ կըմնայ մինչեւ ձեպի-Հոկկար լեռը,
 « ուր Քուարիկներուն խիստ կատաղիները որջացեայ
 « էն, է. անոնցմէ մեկբանին շանելու : Եւ որովնետեւ
 « վտանգաւոր տեղեր ճամբորդութիւն ընելու որ գայ,
 « վախն ինչ ըլլայը ջեն գիտեր, անոնք որ Նուպիոյ ու
 « Երովպիոյ արեւէն ջեն վախցած՝ անտարակոյս պիտի
 « ջվախնան մինչեւ Քոմպուրթու երբալու . մեր դրօշը
 « ուրիշներէն առաջ Նիկերի ափանցը վրայ պիտի
 « տնկեն, է. անդադար երբեւեկութիւն պիտի հաստա-
 « տեն Սենեկալէն Քոմպուրթու, Քոմպուրթուէն ալ
 « Գաղղիա : Որով անբաւ վաճառականութիւն մը պի-
 « տի տան մեր ձեռքը . ինչ որ եղաւ Հնդկաստան
 « Անգղիացոց համար՝ նոյն բանը պիտի ըլլայ ձե-
 « գայիրն ալ մեզի համար, է. աշխարհիս բաղարակրթ-
 « րութեան պատմութեանը մեջ ամենէն գեղեցիկ էջերը
 « մեր հայրենեաց վրայ գրել պիտի տան :

« Ապա ուրեմն ամեն կարելի հնարքները բանեցը-
 « նենք որ հոռովմեական Հայերը ձեզայիք երբան
 « գաղթականութեամբ . այնպիսի ժողովուրդ մը կու-
 « նենանք հոն որ գործունեայ ու ճարտար, կիմային
 « վարժած է. միջին Ափրիկէի նետ մեր յարաբերու-
 « րիւնները հաստատելու ամենայարմար է : »

Իմաստուն հեղինակը այս նպատակին հասնելու
 « մտքով վրայ կըբերէ քէ « ձեզայիքի մեջ իբրեւ կեդրոն
 « այն գաղթականութեան պետք է Հայոց վանք մը հաս-
 « տատել, է. այս վանքին այնչտի երկիր տալ որ մեջը
 « զանազան գեղեր կարենան շինուիլ : Այն գեղերը
 « վանքը կրնայ շինել իր ծախքովը (տերութենէն կամ
 « մասնաւոր ընկերութենէ մը փոխ առնելով), է.

« gence commerciale, réellement supérieure, et leur
 « facilité à s'appropriier toutes les langues rendraient
 « évidemment plus intimes leurs rapports avec les indi-
 « gènes. Au bout de quelques années, ils auraient af-
 « faibli, sinon éteint, l'influence des Maltais, qui, ne
 « sachant que trafiquer, accaparent, au détriment de
 « l'agriculture, la plus grande partie des capitaux.

« Le gouvernement russe a compris depuis longtemps
 « quel profit il pouvait tirer des Arméniens. En les éta-
 « blissant à Nakhitchévan, au centre du pays des Cosaques
 « du Don et sur ce fleuve même, il a voulu former au
 « milieu de ces hordes un centre de civilisation, et son
 « but a été rempli. Cette petite bourgade, barbare autre-
 « fois, est devenue une jolie ville où affluent les denrées
 « de tous les pays du monde... Ne nous montrons donc
 « pas moins sages et moins prévoyants que nos ennemis...

« Établis dans le Touat, les Arméniens serviraient d'exem-
 « ple à ces populations dégénérées, activeraient l'intro-
 « duction du christianisme et de la civilisation, et éta-
 « bliraient même des relations avec les Touaregs qui
 « occupent l'immensité du désert entre l'oasis de Touat
 « et les rives presque inconnues du Niger. Quelques-uns
 « se hasarderaient peut-être à franchir les 50 ou 60 lieues
 « qui les sépareraient alors du Djébel-Hoggar, repaire des
 « plus féroces Touaregs, et à en gagner quelques-uns.
 « Intrépides comme ils le sont quand il s'agit d'entre-
 « prendre des marches pénibles au milieu des dangers,
 « on les verrait probablement par la suite, eux qui n'ont
 « pas craint d'affronter le soleil de la Nubie et de l'Abys-
 « sinie, pousser jusqu'à Tombouctou; faisant flotter le
 « premier de tous notre drapeau sur les bords du Niger;
 « établissant des rapports constants entre le Sénégal et
 « Tombouctou, Tombouctou et la France; donnant à
 « notre pays le monopole d'un immense commerce qui
 « serait pour nous ce que les grandes Indes sont pour les
 « Anglais; et, enfin, créant au profit de notre patrie les
 « plus belles pages dans l'histoire de la civilisation du
 « monde.

« Encourageons donc, par tous les moyens possibles,
 « l'émigration des Arméniens catholiques en Algérie:
 « elle nous y fournirait une population active et indus-
 « trieuse, habituée au climat et précieuse pour l'établis-
 « sement de nos relations avec l'Afrique centrale. »

Le savant auteur, se mettant ensuite à étudier les
 « moyens à employer pour arriver au but proposé, ajoute
 « qu'on pourrait établir, en Algérie, comme centre d'une
 « colonisation plus étendue, un couvent arménien, et ac-
 « corder à ce couvent une concession de terre assez vaste
 « pour pouvoir y créer plusieurs villages. Le couvent
 « construirait ces villages à ses frais (moyennant une

« վարձել զանոնք հոռվմեական Հայոց : Վարձարեն-
 « բուն մանջ գաւակաց դաստիարակութիւնը վանքը իր
 « վրայ կրնայ առնույ մինչեւ անոնց այս ինչ տարիքը .
 « այն դաստիարակութեան մեջ՝ բաց ի վաճառականու-
 « րենն ու երկրագործութենէ՝ գաղղիարենն , արաբերեն
 « ու իրենց ազգային լեզուն ալ սովորելով՝ ատենով
 « ձարտար բարգմաններ կրնան ելլել . . . »

« Տերութիւնը կրնայ վանքին մօտերը ընդարձակ
 « երկիրներ իրեն պահել որ յետոյ առաջիններուն հե-
 « տեւելով հոն եկող Հայերուն տրուին : Այն Հայերեն
 « պահանջուելու տուրքերը եւրոպացի գաղրականնե-
 « րեն պահանջուած ստրկին պակաս կրնան ըլլայ .
 « վասն զի ինչպէս որ ցուցուցինք՝ անոնք աւելի ալ
 « օգուտ պիտի ընեն իրենց նոր հայրենեացը :

« Այս գործողութիւնը յաջողութեամբ ի գլուխ հա-
 « նելու համար տերութիւնը այնպիսի միջնորդ մը
 « պետք է բռնէ որ Հայոց ազգին հետ ունեցած յարա-
 « բերութիւններովը մի միայն յարմար ըլլայ այս
 « բանիս : »

Պարոն Պարպլէ տիւ Պորած այս ըսելին էտեւ՝ Վե-
 « նետկոյ Մխիբարեան Միաբանութիւնը կառաջարկէ
 իբրեւ միջնորդ , գովելով անոր վախճանն ու ար-
 ղիւնը , և այնպէս կը վերջացընէ իր տետրակը :

Այսպիսի առաջարկութիւն մը լսելով , էրէ մենք ալ
 պատուական հեղինակին պէս գաղղիացի մը ըլլայինք ,
 կամ գէր ուրիշ սր և իցէ ազգէ՝ ուստի և խնդիրեն
 դուրս ու անտարբէր , տարակոյս չկայ թէ ոչ միայն
 պիտի համոզուէինք իրաւացի վաստերուն , այլ և
 արժանապէս պիտի գովէինք հեղինակին հանձարեղ
 գիւտը , միանգամայն և աշխարհաշէն ջանքն ու հայ-
 րենասէր էտանըր : Վասն զի ո՞վ ջտեսներ , գէր այս-
 պիսի գրուածք մը կարգպէս էտեւ , թէ Գաղղիան ան-
 բաւ շան կը գտնէ՝ ձեզայիքը Հայոց պէս ձարտարա-
 միտ , աշխատասէր , բարեպաշտ ու խաղաղասէր ժո-
 դովրդով մը ծաղկեցընելեն : Սակայն մենք իբրեւ Հայ՝
 էրէր բան կըտեսներ որ գմեղ էտ կըրաշէն ու չեն բո-
 դուր յուսալ թէ այս առաջարկութիւնս ընդունելի ըլ-
 լայ նոյն իսկ հոռվմեական Հայոց՝ որ հեղինակին
 աւելի յարմար կերեւանս ձեզայիքը շէնցընելու : Մէյ-
 մը անցեալը , մէյմը ներկան , մէյմալ սպագան :

Երէ անցեալ ժամանակաց պատմութիւնը խրատ
 պիտի ըլլայ մարդուս , սր Հայը կրնայ մտնայ թէ
 Հայաստանի 15 կամ 20 միլիոն բնակիչներուն այս-
 օրուան օրս այսչափ պակսելուն գլխաւոր պատճառ
 գաղրականութիւններն էղած են : Եւ այն գաղրական-
 ներեն որ Հայաստանի ջորս կողմէն գունդ գունդ՝ բա-
 նակ բանակ էրան գնացին հեռաւոր երկիրներ , այս
 ինքն դեպ ի արեւելք՝ մինչեւ Պարսկաստան , Խորա-
 սան , Հնդկաստան ու Ասիոյ կղզիները , դեպ ի հիւսիս՝
 մինչեւ Ամստերդամ , Փարստան , Ռուսաստան և
 Լեհաստան , դեպ ի հարաւ՝ մինչեւ Ասորիք , Արաբիա ,
 Պաղեստին և Եգիպտոս , և դեպ ի արեւմուտք՝ մինչեւ

« avance faite par le gouvernement ou par une société
 « particulière) et y installerait comme ses fermiers des
 « Arméniens catholiques. Le couvent se chargerait de
 « l'éducation des enfants mâles de ces fermiers jusqu'à
 « un certain âge. Cette éducation portant, indépendam-
 « ment du commerce et de l'agriculture, sur le français,
 « l'arabe et leur langue nationale, permettrait d'en former
 « plus tard des interprètes instruits... »

« Le gouvernement réserverait autant que possible
 « dans le voisinage du couvent une très-grande quantité
 « de terres, destinées par la suite à être concédées aux Ar-
 « méniciens qui seraient attirés par l'exemple de leurs
 « prédécesseurs. Les conditions pécuniaires exigées de
 « ces Arméniens pourraient être moins rigoureuses que
 « celles imposées aux colons européens, car, nous l'avons
 « déjà démontré, ils offriraient de plus grandes garanties
 « à leur patrie nouvelle.

« Pour réussir dans une semblable entreprise, il im-
 « porte que le gouvernement français ait recours à un
 « intermédiaire qui, par ses relations avec la nation ar-
 « ménienne, peut seul mener à bonne fin une semblable
 « entreprise. »

M. Barbié du Bocage propose ensuite comme intermé-
 diaire la congrégation des Mekitaristes de Venise, en
 faisant les éloges de leur but et de leurs mérites, et con-
 clut ainsi son ouvrage.

Si nous appartenions à la nation française, comme
 l'honorable auteur, ou à toute autre, et que nous fus-
 sions, par conséquent, en dehors de la question et tout à
 fait indifférent, il est certain que nous nous laisserions
 persuader par ces raisonnements, en applaudissant à l'idée
 bien ingénieuse de l'auteur, et à ses efforts à la fois patrio-
 tiques et humanitaires ; car quelle est la personne qui,
 au moins après la lecture de cet écrit, ne soit convaincue
 qu'il y aurait pour la France un immense intérêt à col-
 oniser l'Algérie par les Arméniens, peuple industriel,
 laborieux, pacifique et religieux ? Cependant nous, en
 notre qualité d'Arménien, nous sommes empêché par
 trois considérations de pouvoir espérer que ce projet soit
 accueilli même par les Arméniens catholiques qui,
 d'après l'auteur, seraient les plus aptes à coloniser l'Al-
 gérie : ce sont le passé, le présent et l'avenir.

L'histoire des temps passés doit nous servir d'instruc-
 tion. Or, il n'y a pas d'Arménien qui ne sache que si
 l'Arménie se trouve aujourd'hui dépeuplée de ses 15 ou
 20 millions d'habitants, ce sont les émigrations qui en
 ont été la principale cause. Que reste-t-il de ces colonies
 qui sont parties jadis des quatre points de l'Arménie, se
 dirigeant par milliers de familles vers les contrées les
 plus lointaines : ainsi vers l'orient jusqu'en Perse, en
 Khorassan, aux Indes et à l'archipel de l'Asie ; vers le
 nord, jusqu'à Astracan, en Tartarie, en Russie et en Po-
 logne ; vers le sud, jusqu'en Syrie, en Arabie, en Pa-
 lestine et en Égypte ; vers l'occident, jusqu'à Constanti-

Կոստանդնուպոլիս, Մոլդավիա, Մաճառստան, Իտալիա, Գաղղիա և Հոլանդա, այսօրուան օրս քանի հոգի մնացեր են, կամ թե իրենց ազգութիւննին պահեր են լեզուով, արարողութեամբ, սովորութեամբ : Ոչ բնաւ, և կամ խիստ քիչ : Այն հարիւրաւոր հազարներով գերդաստանները որ դեպ ի թաքարտան գնացեր էին ստեղծով, մեծամեծ արտօնութիւններ մեծք ձգեր էին, ու միայն Խրիմու մեջ հազար ու մեկ էկեղեցի ունեին կըսուի, ճիմա քանի հատ մնացեր են . . . Ո՞ր են Լեհաստանը շեղեցընող հարստացընող հարիւր հազար Հայերը . — ճշ ապարեն տասնըհինգ հազար միայն հազիւ թե կը համարուին, և շատին բովանդակ ազգութիւնը մնացեր է՝ խեղճ կերպով մը՝ *հայ իմ տարը հայնակ չիտիմ* (հայ եմ, բայց Հայերեն չեմ գիտեր) ըսելուն վրայ : Ո՞ր են Մաճառստանի քաջ, պատուաւոր՝ հարուստ Հայերը՝ որ գրեթէ ինքնիշխան կառավարութեամբ իրենք զիրենք կառավարելու արժանի սեպուած էին Աւստրիոյ կայսերաց կողմանէ, և ճիմա արտօնութիւններուն շատը կորսընցուցեր են նուազութեամբ և աղքատութեամբ : Ո՞ր են Վենետիկոյ, Լիվոնոնոյի, Մարսիլիոյ և Ամստերտամի բիւրաւոր վաճառաշահ Հայերը, որոց ճիմա տապանազիրները միայն կը կարգացուին՝ իրենց հարստութեամբն ու բարեպաշտութեամբը կանգնուած հոյակապ էկեղեցեաց գաւիթներուն մեջ, բաւական է որ այն տապանազիրները կարդացող Հայ մըն ալ անցնի յանկարծ անկեց ու ողորմիս հանէ անոնց հոգոյն . . . Ասոնք ամենքն ալ օտար երկիրներու մեջ ընկղմած՝ կամաց կամաց ազգութիւննին կորսընցուցեր և իրենց բովի զօրաւոր ազգերուն հետ խառնուեր անհետացեր են : Նոյն իսկ Նոր Նախիջեվանու Հայերը, որ ճիմակուան հայ գաղթականութեանց մեջ ամենէն բազմաթիւ ու անկորուստ մնացածը կըսեպուին, ճշ ապարեն գրեթէ կիսով չափ ունս դարձած են խիստ շատ բանի մեջ, և ինչպէս Կոստանդնուպոլսոյ Հայերը Օսմանցոց և Յունաց հետեւեր են՝ Նախիջեվանցիք աւ Ռուսաց կը հետեւին :

Ապա ուրեմն անցեալը կըսովրեցընէ մեզի թե հեռաւոր երկիրներ գաղթական երթալը վնասակար եղեր է միշտ մեր ազգութեանը, թեպէտ և շատ օգտակար ըլլայ կամ երեսնայ առանձնական շահու և գաղթական գնացած երկիրներուն :

Մեկ կողմանէ ալ մեր ազգին ներկայ վիճակը մտածենք . արդեօք կրնանք իրաւամբ փափարիլ որ մեկ փոքրիկ մասն ալ ըլլայ ճե՛հ հեռանայ արեւելքէն . կամ թե հաստատուն պատճառ մը ունի՞ հեռանալու : Թողունք Պարոն Պարպիւտի տիւ Պորաթին ծուռ կարծիքն որ իբր թե հռոմեական Հայերը հայաձանքի մեջ են, ուստի և պատրաստ են ձգելու փախչելու Կոստանդնուպոլսէն . բայց ընդհանրապէս կրնայ ըսուիլ թե արեւելքի Հայերը այնչափ նեղութեան մեջ կը գտնուին (արեւելեան պատերազմի ժամանակները դուրս հանելով) որ կը փափարին սնով տեղով աշխարհքէ աշխարհք փոխադրուելու, փոքր Ասիայէն մինչեւ Ափրիկի անապատները : Մենք չենք կարծեր : Օսմանեան

nople, en Moldavie, en Hongrie, en Italie, en France et en Hollande? Et combien en est-il qui aient conservé leur nationalité dans leur langue, dans leurs rites, dans leurs usages? Point, ou du moins fort peu. Des milliers de familles s'en étaient allées en Tartarie, y jouissaient de grands privilèges, et l'on dit même qu'elles possédaient, dans la seule Crimée, mille et une églises : or où sont-elles maintenant? Où sont ces cent mille Arméniens qui ont enrichi la Pologne? On n'en compte maintenant dans ce pays que quinze mille, dont la plupart ont conservé pour toute nationalité cette expression assez naïve : *Je suis un Arménien, mais j'ignore l'arménien*. Où sont ces honorables, riches et intrépides Arméniens de la Hongrie, qui jouissaient de toutes les faveurs des empereurs de l'Autriche, et se gouvernaient presque par leurs propres lois? Où sont ces milliers de commerçants arméniens de Venise, de Livourne, de Marseille et d'Amsterdam ? Il n'en reste que les pierres sépulcrales dans les porches superbes des églises bâties par leur munificence et par leur piété : heureux encore si quelque Arménien y passe de temps à autre, lit les épitaphes et implore pour ces trépassés la miséricorde divine ! Tous ces Arméniens, absorbés dans des pays étrangers, ont perdu insensiblement leur nationalité et se sont confondus avec les grandes nations dont ils étaient environnés. Les Arméniens de Nakhitchévan même, qu'on peut considérer comme la colonie arménienne la plus nombreuse et la plus compacte, ne sont-ils pas devenus à moitié Russes sous plusieurs rapports ? N'imitent-ils pas constamment les Russes, comme les Arméniens de Constantinople imitent les Turcs et les Grecs ?

Nous apprenons donc par le passé que notre nationalité a constamment souffert des émigrations dans des pays lointains, quoique l'intérêt individuel et les pays qui les accueillent aient beaucoup à y gagner.

Considérons maintenant l'état présent de notre nation. Pouvons-nous désirer qu'une partie quelconque de nos populations d'Orient s'en éloigne ? Existe-t-il un motif pressant pour cet éloignement ? Ne parlons pas de l'opinion mal fondée de M. Barbié du Bocage, qui pense que les Arméniens catholiques sont en butte à des persécutions, par conséquent tout disposés à se sauver de Constantinople ; est-il juste d'affirmer que, — sauf pendant la guerre d'Orient, — les Arméniens de l'Orient se trouvent accablés de tant de misères qu'ils préfèrent se transporter d'un bout du monde à l'autre, du fond de l'Asie-Mineure jusque dans les déserts de l'Afrique ? Nous ne le croyons pas. Les efforts que le gouvernement ottoman, aidé par

տերութեան՝ աւելի բանի մը տարիէ ի վեր՝ իր հպատակաց հանգստութեանն ու երջանկութեանը համար ունեցած խնամքն ու ջանքը, օգնութիւն գտնելով անոնց հայրենասիրութենէն ու հաւատարմութենէն, այնպէս ըբեր է որ հետ գնտէ աւելի ալ կըրադարանայ անոնց իրենց հայրենիքը, եւ ոչ միայն տեղացիք կընային որ հոն մնան՝ այլ եւ դրսի երկիրներու բնակիչներն ալ կըփափաքին հոն դիմել : Այս այսպէս ըլլալով, շատ կըտարակուսինք թէ այնչափ ազատութիւններ ու այնպիսի հանգստութիւններ խոստացուին Հայոց որ յօժարին Բիւզանդիոնի ջրնաղ ավաւերը, փոքր Ասիոյ բարեբեր լեռները, Հայաստանի պարարտաբոս դաշտերն ու հովիտները ձգել բազմութեամբ ու ձեզայիքը շէնցընելու երբայ :

Հապա ինչ ըսենք ապագային համար՝ որ ամեն ազգաց, եւ մանաւանդ տառապելոց եւ նուազելոց, աջքին առջեան է անդադար. վասն զի անոր մէջ կըղիտեն կըփնտռեն այն յուսոյ նշոյլը որ կընայ առաջնորդել իրենց՝ ճին ատենի բարոյական եւ մտաւորական ազգային յառաջողիմութեանը հասնելու : Բնական բան է որ այս յոյսը կըյորդորէ ամեն ազգ եւ ժողովուրդ աւելի ալ ամփոփուելու՝ քան թէ նորէն նորէն ցրուելով տկարանալու մինչեւ ի սպառ : Յսմանեան տերութիւնն որ յաւ հասկըցած է այս իր հպատակաց միաբանասեր եւ ուսումնասեր ջանքին նոյն իսկ իր հաստատութեանն ու ծաղկելուն մեծապէս օգտակար ըլլալը, կըրողոն արդեօք որ Հայոց պէս ազգ մը հեռանայ իր երկրէն, որ այնչափ կարօտ է մշակութեան եւ ամեն տեսակ բարգաւաճանաց, եւ երբայ հեռաւոր եւ օտար երկիրները ծաղկեցընելու աշխատի :

Ահա այս երէք խորհրդածութիւնները ջեն բողոսք մեզի կարծել թէ օգտակար սեպեն Հայր Պարոն Պարպիէ տիւ Պորաժին առաջարկութիւնը, եւ ընդունելու յօժարին : Եւ սակայն պարտք կըհամարինք մեզի գովելով գովել իր հանձարեղ մտածութիւնը, իրաւացի նախատեսութիւնը, եւ իր տերութեան օգտակար ծառայութիւնն մը ընելու ազնուական ու վսեմ փոյրն ու փափաքը : Մասնաւոր շնորհակալութեան ալ արժանի կըճանչնանք զինքը այն գովասանական խորհրդածութիւններուն համար որ գաղղիական վեհանճնութեամբ եւ անկողմնասեր մտօք ըրեր է գրուածքին մէջ մեր ազգին վրայ :

le patriotisme de ses fidèles sujets, fait depuis quelques années pour le bien-être de son pays, ontréussi à leur rendre le séjour de leur patrie de plus en plus agréable; de sorte que non-seulement les indigènes aiment à y rester, mais que même les étrangers cherchent à s'y rendre. Cela étant, nous doutons fort qu'on puisse promettre aux Arméniens des libertés et des avantages qui les déterminent à quitter les charmants rivages du Bosphore, les montagnes délicieuses de l'Asie-Mineure, les vallées fertiles de l'Arménie, pour aller coloniser l'Algérie.

Et que dire de l'avenir, qui recèle en lui les espérances de toutes les nations, surtout celles qui sont opprimées et malheureuses? C'est là qu'elles fixent cette étincelle brillante qui semble les guider vers la régénération morale et intellectuelle des temps anciens. Cette espérance engage naturellement chaque peuple et chaque nation à se resserrer de jour en jour plutôt qu'à s'affaiblir par la dispersion. Le gouvernement ottoman, qui apprécie tous les avantages résultant pour sa stabilité et pour la prospérité de son territoire, des progrès de la civilisation et de l'union cordiale et active de ses sujets, permettrait-il volontiers à ses fidèles Arméniens d'émigrer d'un pays qui a tant besoin d'être cultivé et amélioré en tout, pour aller travailler à la prospérité de contrées lointaines et étrangères?

Ces trois considérations nous empêchent d'espérer que la proposition de M. Barbié du Bocage soit favorablement accueillie par les Arméniens. Cependant nous nous faisons un devoir d'applaudir à son idée, à sa prévoyance, à ses nobles efforts pour rendre un service éclatant à son pays. Nous lui sommes plus particulièrement reconnaissants pour l'éloge qu'il fait de notre nation dans son écrit, avec une impartialité, une générosité toute française.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԻՆՏԵՆՏՍՈՒՆԵՐՈՐԳԻ ԴՍԲՈՒՍ

(Շարայարութիւն.)

Յերեաց այնքանեաց բազմադարեան անբանց խոպանացաւ երկիրն եւ ամայացաւ առ հասարակ, եւ սովք յաճախեալք սպառեցին զամենայն որ ինչ գերծեպն էր ի սրոյ եւ ի գերութենէ. եւ անդստին ի ժամանակաց յարձակման Թուրք

LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE AU XIXe SIÈCLE.

(Suite.)

Au milieu de ces dévastations, prolongées pendant plusieurs siècles consécutifs, le sein de la terre, privée de culture, s'épuisa et tarit tout à fait. De fréquentes famines vinrent achever de détruire tout ce qui avait échappé à l'extermination et à

քացն Սեյճուզեանց՝ իբրև ի կես ժ.Ս. դարուն՝ սկրսան Հայք խուռն բազմութեամբ երանել ի բաց գնալ յիւրեանց ի բնիկ երկրէն, եւ ի տար աշխարհս խնդրել գասպնջականութիւն եւ նոր հայրենիս. եւ Լեհաստան եւ Խրիմ, եւ գաւառք հիւսիսակողմանց Կասպիական ծովուն ընկալան զգաղթականս նոցին գառաջիւնս: Ապա եւ որ գնեան եկին արշաւանացն Սեյճուզեանց ասպատակութիւնք՝ ճեպեցին եւ եւս զգաղթականութիւնսն, որք եւ ցմեր ժամանակս հանապազորդեցին :

Զնետ երէքտասանամեայ մարտից պատերազմի զորս մղեաց Նատըքշան (Գանմասպ գուլի խան) ընդդէմ Օսմանեանց, եւ որոց վախճան եղև յաղբութեամբն զոր կալաւ նա ընդ մեջ Կարուց եւ Երեւանայ (1746), հաշտութիւն եղև ընդ Օսմանեանս եւ ընդ Պարսս. եւ մի ի պայմանաց դաշնագրութեանցն էր՝ զի սահմանք երկուցն պետութեանց որոշեացին դարձեալ որպէս էինն առ Մուրատա Գ (1622-1640), այն իսկ է զի Ատրպատական աշխարհ հանդերձ մասամբ երկրին որ ընդ մեջ է Կուր եւ Երասխ գետոց մինչև ցերեան՝ ի ձեռս Պարսից մնացցէ : Այս բաժանումն եկաց մնաց այսպէս զամս ուրսուն եւ չորս, յորս եւ ջգատանեցին ինչ ի Հայս դեպք նշանաորք. իսկ ի վախճան այնր ժամանակի արքայն Պարսից Ֆերհալի շան գրգռեաց եւ յարոյց ի վերայ իւր ի պատերազմ զՌուսս, որով՝ եւ նոր իմն տիրապետութիւն մուտ եզիտ ի Հայս ի վերայ երկուցն տերանց որ անդ հրաման տային: Քանզի մինչդեռ ի Գեորգիան էր տակաւին ի շխանն Մենշչիքով՝ առաքեալ ի ծանուցանել շահին Պարսից զբազաւորել նիկողայոսի կայսեր, եւ ի վերին երեսս մեծարանս յոյժ գտանէր իբրև զգղեսպան պետութեան որ բարեկամութեամբ իցէ ընդ Պարսս, Ֆերհալի շան պատրաստեր ի ծածուկ ի մարտ պատերազմի : Արքայորդին Պարսից եւ ժառանգարոսոյ՝ Ապպաս Միրզա եմուտ յանկարծակի յաշխարհն Վրաց զորս ծանու, որում առաջնորդին սպայք անգղիացիք Հնդկացն ընկերութեան, եւ ասպատակեաց զգաւառսն Գարապաղի, եւ զՇիրուան եւ զՇաքի. միանգամայն եւ ի շխանն Մենշչիքով արկաւ ի կալանս ընդդէմ իրաւանց ազգաց : Ընդ այն արշաւանս եւ ընդ յայտնապէս լուծումն դաշանցն որ ի կիւլխարան (1812), սրբամտեցաւ ինքնակալն, եւ հրաման ետ զօրացն իւրոց որ ի Կովկաս՝ խաղալ անդէն ի պատերազմ : Հայկազնն Մատարով (Մատաբեանց) որ զօրավարէր զօրացն Ռուսաց ընդ ձեռամբ Երմոլով սպարապետին՝ եհար զՊարսս եախ մերձ ի Շամ-

l'esclavage. Aussi, dès le milieu du XIe siècle, à l'époque de l'invasion des Turks seldjoukides, les Arméniens commencèrent à abandonner en masse leur pays désolé, et à aller chercher sur la terre étrangère l'hospitalité et une nouvelle patrie. La Pologne, la Crimée, les provinces au nord de la mer Caspienne, reçurent leurs premières colonies. Les invasions qui suivirent celles des Turks seldjoukides n'ont fait qu'accélérer ce mouvement d'émigration, qui s'est continué jusqu'à ces derniers temps.

Après treize ans de guerres victorieusement soutenues par Nadir-Schah (Thamasp-Kouli-khan) contre les Ottomans, et terminées par la victoire qu'il remporta entre Kars et Erivan (1746), la Turquie et la Perse firent la paix. Une des clauses du traité qui intervint fut que les limites respectives des deux états seraient rétablies comme au temps de Mourad IV (1622-1640), c'est-à-dire que la province d'Aderbeidjan et la portion de l'Arménie comprise entre le Kour et l'Araxe jusqu'à Erivan, demeurerait à la Perse. Cette division se maintint pendant quatre-vingts ans, période où aucun événement mémorable ne survint en Arménie. Au bout de ce temps, le roi de Perse Feth-Aly-Schah provoqua entre la Russie et lui une collision dont le résultat fut d'imposer à l'Arménie un nouveau maître qui entra en partage avec les deux souverains qui déjà lui dictaient des lois. Au moment où le prince Menschchikof se trouvait à la cour de Téhéran, où il avait été envoyé pour notifier au schah l'avènement de l'empereur Nicolas, et tandis qu'il était traité ostensiblement avec tous les égards dus à l'ambassadeur d'une puissance amie, Feth-Aly-Schah faisait sous main des préparatifs de guerre. L'héritier présomptif de la couronne de Perse, le prince royal Abbas-Mirza, entra subitement en Géorgie à la tête d'une armée formidable, dirigée par des officiers anglais de la compagnie des Indes, et envahit les provinces de Karabagh, Schirvan et Schéki. En même temps le prince Menschchikof était retenu prisonnier au mépris du droit des gens. Cette agression, violation flagrante du traité de Goulistan (1812), irrita vivement l'empereur, qui envoya à ses troupes du Caucase l'ordre d'entrer aussitôt en campagne. Le général arménien Madathof (Madathian), qui commandait un corps de l'armée russe sous les ordres du général en chef Yermolof, attaqua les Persans, d'abord auprès de Schamkor, dans le Schirvan, et ensuite auprès de Guéndjeh

քոր ի Շիրուան գաւառի, եւ ապա մերձ ի Գանձակ (Կենձե, Ելիսավերփոլ), եւ վանեաց արկ զնոսա անդր քան զսահմանս տերութեանն Ռուսաց : Եւ ոչ անդէն զկայ առեալ յաղբականացն, յառաջեցին մտին եւ ինքեանք ի սահմանս բշխմունյն յերկիրն Հայոց որ ընդ ձեռամբ էր Պարսից : Եւ բնակիչք վայրացն որ ի վաղուց հետեւ հեծէին ընդ լծով իշխանացն Պարսից՝ մեծաւ սիրով ընկայան զՌուսս, եւ ընթացեալ բերին առ նոսա զպարենս կարեւորս բանակին :

Յամսեանն մարտի զօրավարն Պենքենտորֆ դեմ եղեալ ընդ Երասխ գետ՝ կալաւ զգլուզն եւ զվանս Էջմիածնի : Անդուստ եւ զօրավարն Փասքելիչ յարձակեալ ընդ կողմն հարաւոյ Էառ զՆախշուան եւ պաշարեաց զամուրն Ապպասապատ : Պարսք զամենայն զվնաս առաջնոցն իւրեանց ձախողութեանց զՀայովքն արկեալ, ի վրեժ քինու իւրեանց յաւարի առին զգլուզորես նոցա եւ այլեցին, եւ զբնակիչսն յայն կոյս Երասխայ անցուցին : Փասքելիչ խորտակեաց Երրորդ անգամ զՊարսս, որոց զօրավարեր արքայորդին Ապպաս Միրզա, մերձ յամուրն ձանապույտ, զոր եւ կալաւ իսկ, որպէս եւ զՍարտարապատ, եւ յետ այնորիկ զԵրեւան եւ զՄարանդ եւ զԴավրեժ որ մայրքաղաքաց է Ատրպատականին : Յայնժամ կայսրն ի դեպ համարեցաւ առաջի առնել զհաշտութիւն խաղաղութեան. եւ շահն գառաջինն մերժեալ, ապա իբրև ետես զի առին Ռուսք եւ զՌմի եւ զԱրտաւիլ, խոնարհեցաւ, եւ դաշնադրութեամբն որ ի Թիւրքմենչայ ¹ յանձին կալաւ բողոյ ի Ռուսս զամենայն երկիրն որ ձգի ընդ մեջ Կուրն Երասխ գետոց, զխանութիւնն Երեւանայ որ յայնկոյս եւ որ յայսկոյս Երասխայ, զխանութիւնն Նախշուանու, եւս եւ զդաշտն Մուղան մինչև ի նաւահանգիստն Լանքերունի, որով եւ Կասբիականն ծով մնայր լին իւրով ի ձեռս Ռուսաց : Ըստ ժԳ յօդուածոյ դաշնագրին այնորիկ ազատութիւն լինէր այնուհետև հպատակաց կողմանցն երկրացուն որ անցեալ իցին կամ անցան իցեն ի միոյ ի միւս կողմն՝ բնակել կամ դեզերել ի տեղուոջ ուր բարեք բուեացի պետութեանն յոր ապաստան լինիցին : Տեսցուք արդ ի մօտոյ երէն սրբափ ինչ ազդեաց յօդուածն այն ի յարաբերութիւնս Հայոց ընդ Ռուսսն եւ ընդ Պարսիկս :

(Շարայարութիւնն ուրիշ անգամ :)

(Iélisavetpol), et les refoula en dehors de la ligne des frontières russes. Les vainqueurs ne s'arrêtèrent pas là : ils voulurent par représailles porter la guerre sur le territoire ennemi et pénétrer dans l'Arménie persane. Les habitants, qui depuis longtemps gémissaient sous l'oppression des gouverneurs que leur imposait la Perse, reçurent les Russes avec empressement, et accoururent leur porter toutes les provisions nécessaires à l'armée.

Au mois de mars, le général Benkendorf, se dirigeant sur l'Araxe, alla s'emparer du village et du monastère d'Edchmiadzin. De son côté, le général Paskévitch, se portant vers le sud, prit Nakhitchévan et vint mettre le siège devant la forteresse d'Abbas-Abad. Les Persans firent retomber sur les Arméniens le ressentiment que ces premiers revers leur inspiraient : ils saccagèrent leurs villages, y mirent le feu et chassèrent les populations au-delà de l'Araxe. Paskévitch défit pour la troisième fois les Persans, commandés par le prince royal Abbas-Mirza, auprès de la forteresse de Djévan-Boulad, qui tomba en son pouvoir. Serdar-Abad et bientôt après Ériwan, ainsi que les villes de Marand et de Tauris, dans l'Aderbéidjan, eurent le même sort. Alors l'empereur crut devoir proposer la paix ; mais le schah repoussa d'abord ces ouvertures. Cependant les Russes lui ayant enlevé les forteresses d'Ourmia et d'Ardébil, il céda, et, par le traité de Tourkmantchaï ¹, il consentit l'abandon de tout le territoire qui s'étend entre le Kour et l'Araxe, du khanat d'Ériwan, tant en-deçà qu'au-delà de ce dernier fleuve, du khanat de Nakhitchévan, ainsi que des plaines du Moughan jusqu'au port de Lenkéroun, laissant ainsi à la Russie la domination exclusive de la mer Caspienne. L'article xiv de ce traité portait que les sujets respectifs des deux parties contractantes qui auraient passé ou qui passeraient à l'avenir d'un état dans l'autre, seraient libres de s'établir ou de séjourner partout où le trouverait bon le gouvernement sous la protection duquel ils viendraient se ranger. Nous allons voir tout à l'heure de quelle importance était cette clause pour les rapports des Arméniens avec la Russie et la Perse.

(La suite au prochain numéro.)

¹ Ֆ. Ֆոնտոն, « Ռուսք ի Փոքրն Ասիա, կամ Արշաւանք մարաշախտին Փասքելիչ յամսն 1828 եւ 1829, » Փարիզ, 1840 :

¹ F. Fonton, la Russie dans l'Asie-Mineure, ou campagnes du maréchal Paskévitch en 1828 et 1829, Paris, 1840.

Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳԱՆՈՒՄՏ ԹԱԳՈՒՀԻՈՅՆ ԱՆԳՂԻՈՅ Ի ՓԱՐԻԶ :

Մանոյս մէջ պատահած պատերազմական մեծ գործողութիւնն եղաւ Չեռնայա գետին վրայի կռիւր, որով Ռուսք դաշնակից զօրաց վրայ յանկարծական յարձակում մը ընելէն ետեւ ստիպուե-

ցան ետ քաշուելու, օգոստոսի 16ին : Իսկ խաղաղական եւ նշանաւոր դիպումներուն զվիսաւորն էր՝ Անգղիոյ վեհափառ քագունուոյն Փարիզ գայն օգոստոսի 18ին, ու տասը օր կենայր : Եւրո-

Վիկտորիա Թագուհի Անգլիոյ :

պայի ու՛ կես՝մըն ալ՛ արեւելքի լրագիրները այս երկու չգործողութեանց վրայ երկայն երկայն տեղեկութիւններ տուին՝ գանազան յիտորհրդածու-

րիւններով հանդերձ . մենք բաւական համարինք երկրորդին վրայ միայն այս ըսել թէ Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ պատերազմական դաշնակցութիւնը ա-

սով շատ աւելի ամրացաւ ու հաստատուեցաւ անկարծելի կերպով :

Այն տասը օրն որ կեցաւ ի Գաղղիա Վիկտորիա բագունին՝ մէյմէկ մեծամեծ ու մեծածախ եւ յիւրախ բազաւորաւորել հանդէսներով անցան : Անոնք տեսնող քաղաքագետ մարդը չէր կրնար մոռնալ թէ յիսուն տարի առաջ ինչ անհաշտելի բշնամութիւն կար այս երկու ազգաց մէջ, մանաւանդ թէ ասկէց երկու իրեք տարի առաջ ինչ սարսափ էր որ տիրէր թէր Անգղիացւոց սիրտը, իբր թէ Գաղղիացիք Անգղիան պիտի կոխեն . յետոյ՝ բնական կերպով մը կը դառնար կրմտածէր թէ ուրեմն աշխարհիս երեսը բշնամութիւն մը չկայ (ու պետք չէ ալ ըլլայ) որ ժամանակ անցնելով եւ գանազան

պարագաներ մէջ իյնալով՝ չվերցուի . բայց ասոր համար հարկ է որ երկու կողմին առջեւն ալ գերագոյն օգուտ մը գտնուի իրենց հաշտութենէն ու միաբանութենէն, ինչպէս անա Գաղղիացւոց ու Անգղիացւոց դիտածն է՝ երոպայի հաւասարակշռութիւնը՝ եւ անով իրենց ապահովութիւնը պահպանել :

Թագունւոյն Տիեզերական Արուեստանանդէսը տեսնելու գնացած օրը՝ Փլոն անունով տպագրապետը անոր առջեւ տպեց ամենագեղեցիկ տպագրութեամբ մէկ ոտանաւոր մը որ Պարթէլլմի բանաստեղծին շարադրածն էր : Արժան կը համարինք անոր մէկ հայերէն բարգմանութիւնը հոս հրատարակել :

ԱՌ ՎԵՀԱՓԱՌ

Վ Ի Կ Տ Ո Ր Ի Ա Ք Ա Գ Ո Ւ Հ Ի .

A SA MAJESTÉ

LA REINE VICTORIA.

Ի դըշխոյից ոմն իմաստուն եւ չըքնաղ
Այն ինչ էրբէմն ընդ վայր տամուկ առնէր անց,
Զի մի շրոյն շիրք անցեն ոտիցն զըմբաղ
Ասպետ ըզգօն գամդանն յերկիր տարածեաց :
Այսպէս անա, Վիկտորիա վեհափառ,
Արժանատրն աննին եւ թեզ Գաղղիա
Ըզմեծարանն իբր ըզընթաց ինչ պաստառ
Սըփոռն ՚նց ոտիւք քո հըրճուագին եւ պանծայ :
Իցէ էրբէր դըշխոյ էլեալ յիւր երկրէն
Ում սեր այսրան ազգք եւ ազինք հօնեցին .
Ծաղկանցդ ի հոյլ գոր բիւր դաստակը ծաւալեն
Գրօշուցդ ի տես որովք ծածկի քո ուղին
Ո՞չ կարծիցես, յեզուաց խըտիբքն ի բացէ,
Թե չես էլէր դու յետապսակ աշխարհեղ .
Մերն եղիւսեան պալատ անա թեզ բաց է,
Իբր ի Վիկտոր դու գօղ շընչես կենսաւետ :

Ո՞վ Անգղիոյ վըսեմափառ Թագունի,
Ի տառս ոսկի դրոշմեացի օրս յարակայ
Յերկուց ազգացքս մշտընջեան տուժարի .
Այժմէն աշխարհ ակընկառոյց ի մեզ կայ :
Ոչ, ոչ գառ դու ի կնոջ կամակ հաճոյից,
Ոչ զի գըբըգունըս տաճարի՞մ Տիրամօր
Բերցես ի կշիռ ընդ Պօղոսեան գըմբէրից,
Ոչ ըզմեծէնք-Սրբիք կրպակօր բիւրաւոր
Ընդ քաղաքիս Ծառատընկոց կըշուիցես,
Կամ թէ գԿրիմիչ ընդ խեղ մարտկաց Օրեւան .
Այլ զի խորհուրդ ազգաց վըսեմ յայտնիցես
Զանրոյժ ուխտին որով զօղիմք անբաժան,
Եւ Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ տաս իրան
Զի մեռս ի մեռքս խառնեցեն կարողին,
Խաղաղութեան գործել գաշխարհըս կայան
Կամ թէ ի մարտ գոռայ ընդդէմ ոսկիին :

Un jour, comme une reine, aussi belle que sage,
Était prête à franchir un humide passage,
Sous ses pieds menacés par quelques gouttes d'eau
Un courtois gentilhomme étendit son manteau.
Noble Victoria ! c'est d'après ce modèle
Que la France, aujourd'hui, digne de vous et d'elle,
A, pour vous recevoir avec un juste orgueil,
Comme un moelleux tapis déroulé son accueil.
Jamais de ses États Souveraine sortie
N'émut chez des voisins autant de sympathie :
Aux fleurs que devant vous effeuillent tant de mains,
Aux dômes de drapeaux tendus sur vos chemins,
Vous pourriez croire, à part nos divers idiomes,
N'avoir pas jusqu'ici quitté vos trois royaumes ;
Nos respects ont suivi votre royal essor ;
L'Élysée est à vous ; vous êtes à Windsor.
O Reine d'Angleterre ! en nos doubles annales,
Ce jour sera marqué de lettres capitales ;
Le monde en ce moment tourne sur nous les yeux.
Si Votre Majesté se montre sous nos cieux,
Ce n'est pas pour flatter un caprice de femme,
Pour comparer Saint-Paul aux tours de Notre-Dame,
Pour voir si Regent-Street, constellé de bazars,
Ou rayonne ou pâlit devant nos boulevards,
Pour mesurer Greenwich auprès des Invalides ;
Mais avec des penses plus vastes, plus solides,
Pour signaler au monde un notoire argument
Du pacte qui nous lie indissolublement,
Pour personnifier la France et l'Angleterre
Entrelaçant leurs mains pour la paix ou la guerre.

Այլ էս տեսցես զմեր զարարանս վաղեմի,
 ԸզՍեն-ժերմեն զԱնգլիացացոցն ապաստան
 Որ ապրեցան ի կոնակաց ամենի¹,
 Եւ ըզՍեն-Քլու. զանտառագարդն օրարան,
 Եւ ըզՎերսայլ ճին բնակարան մեր նախնեաց
 Յորում հարցցեն նոցին ուրուք՝ ճիմ այս ճիւր
 Յայց էլանէ իւրեանց բառուտն անտառաց,
 Եւ արբային մեծի հանդէսը ըզնետ իւր :
 Իսկ ի Փարիզ դարձեալ անդրէն յետ առուրց
 Յորժամ մըտցես ի վիքիսարին տաղաւար
 Ջոր բխրեղեայն քո նախ պապատ մեզ՝ ուսոյց,
 Անդ սըլարացիս՝ ոչ ընդ կերտուածս անհամար,
 Ձի բեզ էս Հայտ-Փարք ընծայեաց նըմանիս,
 Այլ ընդ դրօշուցըն մեր խառնուրդ ծայ ի ծայ
 Որ ըզմիմեանս գեղազարդէն էս զարդիս
 Մինչ Քերսնեանն ի սար առնուն ըզծաւայ :
 Անտի անշուշտ ի հրաբորբոր հընոցէն
 Տեառն օրհնութեամբ բոտրատիայք անանջատ
 Սառանեացին յաղբանակաւ էս այսրէն
 Յորժամ դարձցին հասարակաց ի դըրուատ :

Սիրար որ էդբարք յԱրարողէն հաստեցան
 Ի՞բբ իցէ մարք զի սուգ միմեանց գործիցէն.
 Ի՞բբ ազգք Երկու ճոխք ի բարուց պատուական
 Մինչ մեծարայլ ի նոյն ի բաղդ վերտունեն,
 Ըզնոյն մըտաց յոյս նոյն զարուեստ ունեղով,
 Այնքան յերկար դառն ի նախանձ ծրղեցան
 Պոմանուարին առուրց յանմիտն ի խըռով,
 Ջոր Յովհաննա Տարք բող էս թուխն այն Եշխան² :
 Ի բաց մեր գայն մերժեմք բաժին դժպընի,
 Գորդիտնեան նորոգ գողիս պընդեալ խորն
 Քեզ յանդիման, նվ Վէնափառ. Թագաւնի
 Որ գրաւական գաս մեզ ի գլուխ նոր դարուց .
 Ի կնիք անյոյժ կըռեմք ըզմերս ուխտ դաշին,
 Ես գապագայն դիտեմք անկէտ ի բարիս .
 Քաղաքականըն գիշերոյ նոր արփին
 Շող արձակեալ էս շքացոյց ըզՀիսաիս :
 Պատուոյ փառաց արդարութեան սա արեւ
 Ջոյր անյողդողդ կայցէ Երկին գեղազարձ
 Ըզմեր գըլխովք, Վիկտորիա, էս ըզբէս
 Ես գգազարամք որդուց մերոց էս բոռանց :

Հապա բնկալ ըզսըրտառուչ գայս մաղբանս .
 Անդորր առուրց կենացըդ բէլ ճըզեցի
 Իբբէս գառուրս այն դըշխոյին գերապանձ
 Որ նա միայն բեզ գուգափառ. գըտանի³ :
 Գուտար Հենրիկեայ՝ նախ նա գողեաց պընդանիզ
 Ըզնաշտ կենցաղ ընդ լաւն ի մեր արբայից,

Vous verrez cependant nos antiques palais,
 Saint-Germain qui s'ouvrit pour un naufrage anglais,
 Saint-Cloud se déroulant sur des bois frais et sombres,
 Versailles, vieux séjour plein d'historiques ombres
 Qui vont se demander pour quel hôte et pourquoi
 Leurs jardins ont revu les fêtes du grand roi.
 Ces loisirs suffiront à plus d'une journée.
 Puis, au sein de Paris un moment retournée,
 Quand vous visiterez le toit monumental
 Du palais qu'inspira le Palais de cristal,
 Vous y tressaillerez de voir, non des merveilles,
 Hyde-Park à vos yeux en offrit de pareilles,
 Mais de voir devant vous, l'un par l'autre embellis,
 Nos drapeaux fraternels entremêlant leurs plis,
 Ainsi qu'en ce moment, sur le cap Chersonèse,
 Ils flottent au milieu d'une ardente fournaise,
 Ainsi qu'ils reviendront, car Dieu les bénira,
 Sanglants, toujours unis, couverts d'un long hourra !

Se peut-il que des cœurs, que le ciel créa frères,
 Se soient fait tant de deuils sous des couleurs contraires!
 Que deux peuples, doués de généreux instincts,
 Grandissant à la fois vers les mêmes destins,
 Unis par le savoir, les arts, la poésie,
 Aient nourri si longtemps une âcre jalousie,
 De vains ressentiments du temps de Beaumanoir,
 Légués par Jeanne d'Arc et par le Prince Noir!
 Nous le répudions, ce funeste héritage.
 O Reine! devant vous qui venez en otage,
 Par un nœud gordien nous lions le faisceau;
 Nous scellons notre accord d'un infrangible sceau;
 Devant vous aujourd'hui qu'une autre ère commence.
 C'en est fait; l'avenir à nos yeux s'ouvre immense;
 De la nuit politique un nouvel astre sort
 Qui, d'un jet de lumière, a consterné le Nord;
 C'est un soleil d'honneur, de gloire, de justice,
 Dont le ciel maintiendra l'immuable solstice
 Sur nous, Victoria! sur nos derniers neveux.

Recevez donc ici nos transports et nos vœux!
 Puissent vos calmes jours atteindre la durée
 D'une reine qui seule à vous est comparée,
 La fille de Henri que, par des nœuds étroits,
 Lia la politique au meilleur de nos rois!
 Les faveurs que répand la main surnaturelle

¹ Յակոբ Ե, արքայ Անգլիոյ՝ սարսուղ էս հարածական յիւրոցն բնգվելոց, փախտեամբ գերծաւ իւրովըն ի Քաղղիա, էս անդ ի Սեն-ժերմեն մերձ ի Փարիզ մեռեալ բաղեցաւ յամի 1701:
² Յովհաննէս Պոմանուար՝ մի էր ի բազամարտիկ զօրավարաց Երեսնից պատերազմին որ եղև յամին 1551 ընդ երեսուն Քաղղիացիս էս ընդ գուգարիս Անգլիացիս, էս Պոմանուար յազրող գտեալ անուանեցաւ մարաջախտ Պրեբայնի :
 — Յովհաննա Տարք՝ գեղջուկ օրիորդ հայրենասէր, ազա-

տարան Յուլիան քաղաքի ի պաշարմանէ Անգլիացոց յամի 1429. զոր յետ երկուց ամաց ձերբակալեալ Անգլիացոցն կենդանոյն այրեցին իբբէս զվնուկ :
 — Եղուարդ՝ անուանեալն Սեաւ Եշխան, որդի Եղուարդայ Գարբայի Անգլիացոց, յազրեաց Յովհաննու Քաղղիացոց արքայի յամին 1556 էս գերի տարաւ զնա յաշխարհ իւր :
³ Եղիսաբեր գլխոյ Անգլիացոց՝ դուտար Ենրիկոսի Ը, էս յաջորդ արոտոյն յամի 1558 :

Իսկ շնորհատուն աջ պարգեաց գեղեցիկ
 Եւ քանը գնա գրեզ յորդ ճրբիւ գեղ էլից :
 Անգղիականըդ ժողովուրդ առ նովա .
 Բագուկս նուժկու ի հեռաստան տարածեաց .
 Անա առ քեւ ընդ տիեզերս իսկ բրնա .
 Զոյժ էս ըզփառոս անուան իւրոյ կանդաղեաց .
 Դեպք ինչ տըխուրքք՝ նորա վիպացն ըստուերած՝
 Հեռի կացին ի քո վարուցդ անարատ .
 Հանգոյն նըմին ունիս արիւն ազնիւ հարց ,
 Օգոստափառ շընորհս վըսեմ ի ճակատ .
 Պայտականս որ քեւ փայլեն ի նըշոյլ ,
 Վարկ գաշխարհի , ըզսէր ազգաց անհամար ,
 Նաւագն ընտիր , զինուորս արի բազմահոյլ ,
 Եւ գոր ջոհներն Եղիսաբէր՝ զորդոց պար :

ՊԱՐԹԷԼԸՄԻ :

Ont abondé sur vous encor plus que sur elle.
 Déjà le peuple anglais, dès qu'elle fut debout,
 Étendait loin ses bras, il les étend partout;
 Quelques sombres récits attristent son histoire,
 La vôtre ne renferme aucune page noire;
 Comme elle, vous avez un noble sang d'aïeux,
 L'auguste majesté sur un front gracieux,
 Une cour qui vous doit son éclat planétaire,
 L'amour de vos sujets, les respects de la terre,
 De glorieux marins, des soldats triomphants,
 Et, ce qu'Élisabeth n'avait pas, des enfants!

BARTHÉLEMY.

ՎՍԵՄԱՓՈՅՑԻ ՄԷՀԷՄՄԷՏ ՊԷՑ ԴԵՍՊՈՒՆ ՕՍՄԱՆԵԱՆ
 ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ի ՓԱՐԻԶ .

Քանի մը ամսէ ի՛ վեր Փարիզ սպասուած նոր-
 ընտիր դեսպանը, որ է Վսեմափայլ Մեհեմմետ
 ձեմիլ Պէյ, վսեմապատիւ Բեշիտ փաշայի ան-
 դրանիկ որդին, օգոստոսի առաջին օրերը հոս
 հասաւ, բայց ճանապարհի նեղութիւններէն քիչ
 մը տկարացած ըլլալով, պաշտօնական այցելու-
 րիւններն ընելէն առաջ հարկ եղաւ որ քանի մը
 օր հանգչի եւ հաստատուի առողջութեանը մէջ :

Օգոստոսի 31ին կեսօրը հանդիսաւոր կերպով
 գնաց Թիւլիլրիի պալատը, Գաղղիոյ վեհափառ
 Կայսեր հետ տեսնուելու, եւ իր դեսպանական պաշ-
 տօնին նամակները մատուցանելու իրեն :

Ինչպէս որ սովորութիւն է մեծամեծ դեսպանաց
 ընդունելութեան համար ընել, կայսեր կողմանէ
 երեք փառաւոր կառք յուղարկուած էր օսմանեան
 դեսպանատունը . մեկուն մէջ նստաւ Վսեմա-
 փայլ դեսպանը . երկրորդին մէջ Հալիմի էֆեն-
 տին եւ առաջին քարտուղարը, որ դեսպանու-
 րեան նամակը բռնած էր . երրորդին մէջ այ դես-
 պանատան խորհրդականները Քիզա Պէյ եւ Յա-
 կոբ էֆենտին Կոճիկեան :

Վսեմափայլ դեսպանը իր պաշտօնին վերա-
 բերեալ նամակները վեհափառ Կայսեր մատու-
 ցանելէն ետեւ ըսաւ .

« Քաջարանց Տէր, իմ օգոստափառ տէրս Մե-
 ճագօր Սուլդանը ինձի յանձնած ըլլալով այսքան
 ժամանակէ ի վեր երկու կայսերութեանց մէջ ար-
 դէն եղած բարեկամական կապակցութիւնն աւելի
 այ հաստատուելու պաշտօնը, Շեր Կայսերական

վեհափառութեան կրմատուցանեմ նախ, իրաւանց
 եւ արդարութեան եւ քաղաքակրթութեան վիակա-
 տար յաղթութեանը համար ըրած վեհանձնական
 ջանքերնուդ փոխարէն՝ իմ բազաւորիս ու հայ-
 բնեացս անկեղծ շնորհակալութիւնը :

« Օգոստափառ ինքնակալիս ինձի վստահացած
 պաշտօնին ծանրութեանը նայելով, նպատակին
 հասնելու համար ունեցած մի միայն յոյսս գրեթե
 եմ այն բարեւեր խնամարկութեանը վրայ, որոյ
 գեղեցիկ օրինակները Ձեր Վեհափառութիւնը
 խիստ շատ առիթներու մէջ ցուցուցեր է : »

Կայսրը պատասխան տուաւ .

« Դուք այ գիտէք, վսեմապատիւ Դեսպան, քե
 եւ ինչպէս փափաքող եմ Սուլդանին աղէկու-
 րեանը, եւ ինչ ջանքեր կրնեմ Անգղիոյ հետ
 մեկտեղ, իր կայսերութեան ինքնիշխանութիւնը
 պաշտպանելու համար : Կուզեմ որ Տաճկաստանը
 ոչ միայն ինքնիշխան, այլ եւ հուժկու եւ զօրաւոր
 ըլլայ :

« Իսկ Սուլդանին երեսփոխան ընտրուած մար-
 դուն կողմանէ, մեծապէս ուրախ եմ որ այնպիսի
 անձի մը որդի էք որ շատ բանի մէջ այնքան
 օգտակար ծառայութիւններ ըրած է իր հայրե-
 նեացը : »

Յետոյ նոյն կայսերական կառքերով դարձաւ
 դեսպանը օսմանեան դեսպանատունը : Հոն այցե-
 րութեան եկաւ իրեն արտաքին գործոց ոստիկան
 Վալեմիսքի կոմսը, դեսպանն այ փոխադարձ այցե-
 րութեան գնաց անոր :

Վսեմափայլ Մեհեմմետ Պէյին անձնական սա-
 կաւագիւտ կատարելութիւնները շուտով սկսան
 Փարիզու մէջ այ հռչակուիլ, մանաւանդ խոնա-

և ծանրկարեանը հետ հեզանամբոյր քաղցրութիւնը՝ որով ամենայն տեսողաց՝ սիրտն իրեն կը գրաւէ, եւ մասնաւոր կերպով օսմանեան տերութեան հպատակաց սէրը, վստահութիւնն ու մեծարանքը արժանաւորապէս կը վայելէ :

ՊԱՐՈՆ ԳԵՌԳ ՏԷԼԼԱ ՍՈՒՏՏԱ .

Դեղագործութեան գեղեցիկ եւ օգտակար արուեստը սովորող սակաւարիւ արեւելցիներուն մէջ մեծ պատիւ ստացաւ այս օրերս Պարոն Գեորգ Տէլլա Սուտտա Կոստանդնուպօլսեցի ազնիւ երիտասարդը : Բարերարոյ եւ բարեկիրք բնաւորութեանը հետ կարգէ դուրս սրամտութեան տեր ըլլալով, քանի մը տարուան մէջ այնչափ յառաջացաւ որ փառաւորապէս անցուց այս օրերս իր քննութիւնները, եւ Փարիզու Բժշկարանէն դեղագործութեան վկայագիրն ընդունեցաւ :

Այս տարի ապրիլի 1 ին ընտրուած քանըութը *Նէրքին դեղագործ* կամ *Յժանդակ դեղագործաց* ի հիւանդանոցս Փարիզու ըսուածներուն մէջ մտեր էր Պարոն Տէլլա Սուտտան : Այն ընտրութեան հանդիսին մէջ Պարոն Պուտէ, որ ընտրող դատաւորաց մէկն էր, իր խօսած ճառին մէջ այս գովեստը տուաւ մեր հայրենակցին . « Բերնով խօսուած « ճառերուն վրայ աւելի գո՞ն եղանք . ձեր մէջէն « ոմանք այնպիսի կարգարանութիւն ու պար- « զախօտութիւն մը ունէին որ յայտնի ապացոյց « է իրենց ուսմանցը հիմնական ըլլալուն եւ մտաց « ուղիղ դատմանը : Այս կատարելութիւնները « մասնաւոր կերպով մը երեւցուց Պարոն Գեորգ « Տէլլա Սուտտա, որ օտարական ըլլալովը՝ շատ « դժուարութիւններ ունէր յաղթելու . անոր համար « ալ Մրցանքին մէջ իր վաստակած կարգը ուրիշ- « ներէն աւելի պատուաւոր կը սեպուի : »

Իսկ օգոստոսի 30ին ընդարձակ եւ գեղեցիկ ճառ մը խօսեցաւ հրապարակաւ *ամենին* ըսուած բնաւուծական նիւրոյն վրայ, որով եւ Առաջին կարգի դեղագործաց դասն անցաւ : Այն ճառը փառաւոր տպագրութեամբ Յամանեան վեհախառն քննակալին ետ իրեց՝ տաճկերէն ու գաղղիարէն ընծայականով, եւ ինքը դարձաւ իր հայրենիքը ի Կոստանդնուպօլիս յուրախութիւն ազնիւ ծնողացն ու բոյր հայրենակցացը : Յուսանք քէ իր օրինակովն ալ աւելի յորդորութիւն ուրիշ արեւելցի երիտասարդք այսպիսի կենցաղօգուտ արուեստից եւ

գիտութեանց բաշտութեամբ հետամուտ ըլլալու, աներկբայ վստահութեամբ մտքերնին դնելով քէ անխոնջ աշխատութեան պտուղն է հաստատուն պատիւ եւ ճշմարիտ երջանկութիւն :

ԹՈՌՈՒՆԷ ՄԱՀՏԵՍԻ ՃԱՆԻԿ ԲՄԻՐԱՅԻ Ի ՓՅՐԵՁ :

Փարիզու Կրքնէլ արուարձանին մէջ նոր բացւած Բագմալեզու Վարժարանին մէկէն ի մէկ ծաղկիլն ու յառաջադիմելը որչափ ալ դժուարութիւններ ունենայ, սակայն հիմնադրաց բարի եւ ազգասիրական դիտաւորութիւնը, առ Աստուած ապաւինութիւնը, անխոնջ եւ աննկուն աշխատութիւնը, եւ մանաւանդ քանի մը ընտիր իւ պատուաւոր անձանց յորդորանքը՝ քաջաւերութիւնն ու ձեռնտուութիւնը, անակնկալ կերպով դիւրացուցին այս ազգային գործոյն սկզբնաւորութիւնը : Նիւրական նպատակները առ այժմ քիչ ալ ըլլան, ամենահարկաւոր էին, եւ քանի մը տեղէ սկսան հասնիլ, շատ տեղերէ ալ խոստացուեցան . իսկ բարոյական բազմաթիւ խրախուսանաց մէջ առաջին տեղին ունի ըստ բազում գլխոց այն գործնական ու նշանաւոր քաջաւերութիւնը որով հաճեցաւ պատուել գմեզ Մեծապատիւ եւ ազգասէր Մանտեսի ձանիկ Ամիրան, եւ ինքնայորդոր ու յօժարակամ սիրով սոյն Բագմալեզու Վարժարանս յուղարկելով՝ լիուլի վստահութեամբ մեր խնամոցը յանձնեց իւր երկու սիրելի, ազնուարարոյ եւ ուսումնասէր բոսուքը, այս ինքն Սիմոն Փափագեան ու Խաչիկ Մալխասեան պայազատները : Ձեռք երկրայիւր որ ասոնք քիչ ժամանակէն յառաջողեմ ըլլալով հայկարանութեան, լեզուագիտութեան եւ գանազան ուսմանց ու գեղարուեստից վարժութեանը մէջ, մեծապէս պիտի աւելցնեն իրենց ազգատոնմին՝ որով եւ բովանդակ ազգիս՝ պարծանքն ու պայծառութիւնը, նորատունկ վարժարանիս ալ ապագայ բարգաւաճութեանը պատճառ պիտի ըլլան՝ ըստ ազգասիրական բաղձանաց Մեծապատիւ Ամիրային :

Վարժարանիս այս բարերադրութեան մեծաշանասիրութեամբ գործադիր եղաւ մեր մեծարգոյ բարեկամ ու Գործակալը Աւետիս Աղայ Պերպեռեան : Որոնք որ այսուհետեւ յօժարին Բագմալեզու Վարժարանիս վախճանին, ընթացքին ու պայմաններուն տեղեկութիւն ունենալ, նոյն պատուելոյն քով կըզտունն նորատիպ Յայտարարութիւնը . եւ երէ աւելի մանրամասն բացատրու-

բնան այ կարօտին՝ իրմէ կրնան ընդունիլ, եւ ըստ այնմ իրենց որդիքը յողարկելու հաճութիւն որ ունենան՝ կանոնաւոր կերպով պետք եղած միջոցներն ու պատրաստութիւնները ձեռք կառնուն :

ՍՈՒՐԱՏԵԱՆ ՄԱՍԵՍ ԱՂԱՆԻՈՅ :

Մուրատեան վարժարանին ողբալի անցքերուն Յայտարարութիւնը արժանաւոր մտաղբութեամբ կարդացող ազգասէր ու արդարասէր անձինք զանազան նամակներով իրենց ցաւակցութիւնը յայտնեցին այն յայտարարութեան հեղինակներուն : Անոնք այ պարտք կրնամարին անձանց՝ հրապարակաւ մատուցանել հոս այնպիսի ճշմարիտ բարեկամաց իրենց երախտագիտութիւնն ու սրտանց շնորհակալութիւնը :

Միանգամայն անօգուտ չեն կարծեր հրատարակել այս անգամ այն նամակներուն մէկ երկուքին խօսքերը ճաշակի համար, իբրեւ զաւճ մտերմութեան եւ մխիթարութեան պահելով քովերնին անոնց եւ ուրիշներուն ընդարձակ բնագիրները :

« Կոստանդնուպօլիս, 51 Օգոստ . 1855 .

« ... Յայտարարութիւննիդ կարդացի, յորմէ տեղեկացայ ամենայն եղելոց, ցաւ եւ նողկանք իմացայ եղեալ իրաց : Թշնամիք տանն Մխիթարայ զԱրեւնասքիջ մը հեռացուցին անկից . որով Հէրը ներս սողոսկելով՝ այսպիսիներ գործել տուաւ . սակայն երբ որ ժամանակը յառաջանայ, եւ ասանկ շփոթութիւններէ տագնապեալ կիրքերն որ խաղաղին, երկոքին կողմանք մեկզմեկ բեւակոխել պիտի ջանան՝ ինչպէս սկսած են, ի գործս բարեաց յօգուտ ազգին . եւ՛ նախապատճառն չարեաց պիտի տեսնայ այն առածին ստուգութիւնը որ Մասեաց Աղանիդ այ կատեոտ, որ է « ի ջարեաց բարիք երեւան էլլել : » Իմ այ հաւատս առայս է, եւ անս արգասիքը . երկու դպրոց եղած ժամանակ, երբորդ մ'այ անա կելլէ կրկանգնի, նոր ուժով, նոր գաղափարով, դժուարութիւնը խոչընդոտք իրեն ասպարեզ բռնած՝ որոնց վրայէն արիաբար շահատակելով պիտի անցնի : Յարատեւեցէր քաջութեամբ բարեգործութեան ասպարիզիդ մեջ . ժամանակն է ձեզի վարձանատոյց : Անցելոյն յիշատակը միայն ձեզ պետք է քաջալերէ : Ամենայն բարեգործութեան արդիւնքը անմոռաց է : Երբեմն ներկայն ասպերախտ է, բայց ասպագայն մեծաբարոզ կը հռչակէ : Աս բաղդին վիճակեցաւ առաւել Վ. Հ. Սարգիս : Ինք որ Սամուէլի Մուրատայ մեծագործ բարեբարութեան

նունտը ժողովող, տնկող, ծխեցնող եւ անեցնողն եղած է, իւր անունն այ անոր անուանը նետ պիտի հիւսուի, երկոքին մէկ համաստեղութիւն պիտի կազմեն : Ո՛վ ինչ կուգէ ըսէ . ներքին պարագաները ինձ վոյր չեն . արտաքին եղած բարիքը եւ անոր գործիք գտնուողներն որ նկատեմ, կըտեսնամ որ աս առիքով՝ Վ. Հ. Սարգիս ասպերախտութիւն կրելովն՝ աշխարհիս Բարեբարաց ակումբին մեջ կանցնի . այն նոյակապ շարքը ասով իրեն տեղ կըբանայ, որ ինք այ նոն անցնի եւ մեջերնին բազմի : Հարկաւ հանդերձեալ դարուց պատերուն կրքընած, ստուերաց մեջ դեռ ծածկեալ դափնի մը իր բառաստեան բեւերը բեպետ յամբ՝ այլ միշտ կանեցունէ, որ մատաղատունկ բարունակը Հայկայ անոր դայարի շառաւղացը պակներ ոլորեն ի ցոյց երախտապարտ սրտից իւրեանց : Մատուցէր իրեն ուրեմն իմ խոնարհական ողջոյններս, » եւ այլն :

Խոնարհ ծառայ եւ բարեկամ »

« Կ. Պօլիս, 19 Սեպտ . 1855 .

« Մուրատեան վարժարանին անցքերուն Յայտարարութիւնը ծայրէ ծայր կարդալով, ձեր Արժանապատուութեան եւ երկու արգոյսալատիւ երիցակցացոյ անկեղծ եւ հաստատուն ազգասիրութեան եւ զովելի ջանից բազմարիւ սպաւոյցները տեսայ անոր մեջ : Հաւաստի եմ որ զանի կարդացողներուն ամենն այ նոյն դատաստանը ըրած են . որով ձեր արդիւնքը անմոռաց շնորհակալութեան իրաւունք ստացած է բոլոր ազգին առջեւ, եւ ներկայ ու ասպագայ մեռնարկութիւններնիդ այ անտարակոյս քաջալերութիւն նպաստ եւ մեռնտուութիւն պիտի գտնեն միշտ ազգին ողջամիտ եւ կարող մասէն : Արեւելեան նորահաստատ Վարժարանը արդէն ասպացոյց մը կրնայ ըլլալ ըսածիս . մեր բարեկամներուն ու ծանօթներուն քով խօսք բացած ատեն՝ միշտ եռանդուն համակրութիւն մը կըտեսնեմ, եւ զաւակ ունեցողներուն տուած յորդորանքներս յօժարամիտ ունկնդրութիւն կըգտնեն, որուն համար շատ ուրախ եմ, » եւ այլն :

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՎԱՆՏԷՐԻ :

COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAËL GHARABIAN.

<p>ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.</p> <p>Ի Փարիզ, տարեկան ֆրանք 25 » Արտաքոյ 28 » Գին միոյ տարակի 3 »</p>		<p>PRIX D'ABONNEMENT :</p> <p>Paris, par an Fr. 25 Étranger 28 Prix d'un numéro 3</p>	
<p><i>Տեղի ընկերապրութեան.</i> Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ԳՐԱՆՈՅԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ, Ի Փողոցն Սեն-Սուլպիս, Թ. 38.</p>		<p><i>On souscrit :</i> A PARIS, CHEZ M. D. ARAM, rue Saint-Sulpice, 38.</p>	

ԻՌԱՆԳՐԱԿՈՒԹԻՒՆ.

- Ա. ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՑ ԲԱՆԲ.
- Ազգային եւ անձնական պատիւ .
 Առաջ Գնացեքները .
- Բ. ՏԵՍԵՐԱՆԲ ԵՒՐՈՊԱՅ.
- Տաճկաստանի բերքերը Տիեզերական արուեստանանդիսին մեջ .
- Գ. ՀԱՆԳԻՍՏԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԳԿԱՆ.
- Ֆրանքլին . (Շարայարութիւն .)
- Գ. ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳՈՐԱՆ.
- Առաջարկութիւն Հռովմեական Հայ ժողովրդին զաղբական ասանելու ի ձեզայիւր . Հայ. եւ Գաղղ. (Շարայարութիւն .)
- Պատմութիւն, դատութիւն, ասանդութիւնք եւ պաշտամունք Հայաստանեայց արեւելեան եկեղեցւոյ .
- Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍՈՒԳԻՐ.
- Օդափոխութիւն Արզոյ Յ. Արզումանի ի Պոլիս .
 Մաղձախտ, մարախ եւ գետնաշարժ .
 Սուրհանդակ Մասեաց Աղանոյ .

SOMMAIRE.

- I. CONNAISSANCES UTILES.
 Amour-propre national et personnel.
Les Allez en avant.
- II. TABLEAUX DE L'EUROPE.
 Les Produits de la Turquie à l'Exposition universelle.
- III. GALERIE DES HOMMES DE MÉRITE.
 Franklin. (Suite.)
- IV. MUSÉE ARMÉNIEN.
 Projet de la colonisation de l'Algérie par des Arméniens catholiques. Arm.-Franç. (Suite.)
- Histoire, dogmes, traditions et liturgie de l'Église arménienne orientale.
- V. CHRONIQUE MENSUELLE DE PARIS.
 Départ de M. H. Arzouman pour Constantinople.
 Choléra, sauterelles, tremblements de terre.
 Courrier de la Colombe du Massis.

1re Année. — Juillet 1855. — N° 7.